

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/13, p. 245-280

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11929>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ **Referees/Hakemler:** Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ – Doç. Dr. Birgül KOÇAK OKSEV – Yrd. Doç. Dr. Haluk ÖNER

This article was checked by iThenticate.

BATILILAŞMA VE BATILILAŞMANIN EDEBİYATA YANSIMALARI: BİR ARA NESİL EDEBİYATÇISI MUSTAFA REŞİD'İN 'GÖZYAŞLARI'

Berna FİLDİŞ - Sevda KAMAN***

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldan itibaren benimsediği ve ilk olarak askeriye kurumu üzerinden uygulamaya başladığı Batılılaşma siyaseti, 1839 Tanzimat Fermanı ile birlikte daha geniş bir alanda dolaşıma girmiştir. Bu çerçevede içeriye aktarılanlar arasında Batılı edebi birikim önemli bir yer tutmuştur. 1876 yılına kadar devam eden Tanzimat Dönemi'nde ilk nesil, 1909 yılına kadar devam eden 2. Abdülhamid Dönemi'nde ise ikinci nesil ve Servet-i Fünûncular, içinde buldukları siyasi koşullarla bağlantılı olarak farklı edebiyat anlayışlarını temsil etmişler; ancak Batı etkisinde yerli bir edebi birikimin oluşturulması konusunda ortaklaşmışlardır.

Tanzimat Dönemi'nde temelleri atılan Batı etkisindeki yerli edebiyat, kültürel Batılılaşmaya ağırlık verilmesiyle 2. Abdülhamid Dönemi'nde daha yoğun bir faaliyet alanına sahip olmuştur. Bunun en önemli göstergelerinden biri, edebiyatın genç kuşaklar arasında yaygın bir uğraş haline gelmesidir. Bu bağlamda 1876-1878 yıllarında ortaya çıkan ikinci nesille 1901 yılında ortaya çıkan Servet-i Fünûncular arasında yer alan ara neslin varlığı, dönem içerisinde edebiyatın sahip olduğu popüleriteyi göstermesi açısından önemlidir.

Ara nesil, edebiyat tarihi içerisinde genç edebiyatçılardan oluşan yapısıyla edebi yeteneği kendinden önceki ve sonraki nesle göre sınırlı bir temsiliyete sahip olmuş ve üzerinde yoğun çalışmalar yapılmamış bir nesildir. Ancak Batı etkisindeki yerli edebiyatın gelişim dinamiklerini daha yakından görmek açısından farklı malzemeleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu çerçevede makalemizde ara nesil mensuplarından biri olarak Mustafa Reşid ve ara neslin karakteristik özelliklerini taşıyan *Gözyaşları* adlı eseri ele alınmıştır. Çalışmamızın sonunda Latinize edilmiş biçimine de yer verilen eserin ara nesli daha detaylı olarak çözümlene ve edebiyat tarihi içerisinde daha iyi konumlandırma konusunda yardımcı olacağı düşünülmektedir.

* Yrd. Doç. Dr. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, El-mek: bernafieldis@bartin.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilim Bölümü, El-mek: sgulakann@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma, Edebiyat, Mustafa Reşid, Gözyaşları.

**WESTERNIZATION AND REFLECTIONS OF WESTERNIZATION
IN LITERATURE: “GÖZYAŞLARI” (TEARS) OF MUSTAFA
RASHID, AN INTERIM PERIOD LITERARY FIGURE**

ABSTRACT

Westernization politics of the Ottoman Empire which was adopted in the 18th century and was first applied in military institutions, has been circulated in a broader sense since Imperial Edict of Reorganization in 1839. In this regard, among what has been imported, the Western literary accumulation has had a significant volume. In Reorganization Period lasting till 1876, the first generation, and in Abdulhamid II's period lasting till 1909, the second generation and Servet-i Fünun writers has represented various understandings of literature according to political situations they live in. Yet, they collectively contributed to an indigenious literary accumulation under Western effect.

Indigenious literature under Western effect was founded in Tanzimat period and with more concern in cultural Westernization during Abdulhamid II's period, it started to have a broader application area. One of the most important proof for this is literature's becoming a common occupation among the young generation. In this context, the existence of an interim period generation between the second generation of 1876-1878 and Servet-i Fünun writers of 1901 is significant to demonstrate the popularity of literature in this period.

In history of literature, the interim period generation with its structure based on young literary figures has had a limited representation compared to its successors and predecessors and thus has not been thoroughly studied. However, it includes various materials to see the developmental dynamics of the indigenious literature under Western effect from a better perspective. In this regard, this paper is on an interim period literary figure Mustafa Rashid and his work “Gözyaşları” (Tears) which has characteristic features of the interim period literature. The Latinized version of the work is included at the end of this paper to give way to analyse the interim period literature in a more detailed way and a better understanding to position it in history of literature.

STRUCTURED ABSTRACT

The 1st Constitutional Monarchy declared in 1876 became a forerunner for a new era in terms of both Ottoman politics and literature. In fact, the emergence of the new era, with its political and literary characteristics, occurred in the following two years, in other words, when the Assembly of Representatives was closed and the Main Law was abolished. Political developments happening in two years' time were experienced in Abdulhamid II's period, who was in rule until 1909. In this context, second generation of the Reorganization literature being active

Turkish Studies

from 1876-1878 to 1896 and Servet-i Fünûn literature, coming immediately after it and being active until 1901, existed in the shadow of a 33-year-old government during which an understanding of ruling centralized in Sultan's own existence was in practice, and hence these two literatures were similar in many aspects with the sameness of the political atmosphere they happened to be in.

Abdulhamid II's Period was a period in which Westernization was not supported in political terms but was on the agenda in cultural aspects. The Islamism politics adopted by the Sultan aimed at keeping Muslim people that created the Ottoman nation together and was applied with the motivation to expand the movement area of the state against the Western great powers. However, Abdulhamid II kept himself at arm's length with the Western world when it comes to diplomacy and the domestic politics but was rather close to them in cultural terms, and did encourage cultural relations with the West. By means of journalism, increased in this period, every bit of information coming from the West was communicated to the public to raise the cultural level. Papers of the periodicals were filled with encyclopedic articles about science, geography, history, and technology. The tendency of sharing information about various fields such as discoveries and inventions of any kind, medical improvements, and applications of farming and agriculture enabled the continuation of literary activities as well since literature acted as a means to transfer the Western cultural accumulation. In this context, literature under Western influence, founded by the first generation of Reorganization Period, was inherited by the second generation and Servet-i Fünûn writers and was developed in terms of both form and content.

In history of indigenous literature under Western influence spreading through generations, there is a group called the interim period generation consisting of 25-30 writers. Influenced by the second generation in terms of literary insights and literary activities, this group of young people influenced Servet-i Fünun writers, yet because they had limited artistic ability, they could not surpass their predecessors and were overshadowed by their successors, and thus are positioned as a follow-on generation that ties two periods in history of literature. The interim generation, continuing their literary activities in Abdulhamid II's period, kept themselves at a distance from politics like the second generation whom they succeed and were generally not interested in public problems. This attitude enabled them to focus directly on literature and process the accumulation of indigenous literature under Western influence they had taken over in terms of form and content in depth.

The interim period generation should be considered as a result of controversial ideas and not of absolute truths since they were active during a transitional stage. In this regard, the interim period generation was occupied mainly by two discussions: the new literature versus the old literature discussion, mainly by Recaizade Ekrem and Muallim Naci, and Romanticism versus Realism discussion mainly by Menemenlizade Mehmed Tahir and Beşir Fuad. Although the discussions did not reach a conclusion, they enabled the interim period generation to evaluate the traditional and Western literary accumulation of their predecessors and to continue a more conscious literary movement with the answers they

Turkish Studies

achieved. Another significant aspect of these discussions for this paper is that they consolidated the ground of indigenous literature under Western influence and allowed Realism movement to be established. There were many young literary figures among the interim period generation who reflected these tendencies representing two sides of these two discussions in the period. Mustafa Rashid with his work titled *Gözyaşları* (Tears) is one of them.

Mehmet Kaplan counts Mustafa Rashid (born in 1861, Edirne) as one of the prominent figures of the interim period, along with Nabizade Nazım, Mehmet Ziver, Fazlı Necip and Mehmet Celal. In parallel with the individual tendencies that the interim period generation took from the second generation thematically, Mustafa Rashid primarily employed popular topics, such as love, women, and separation in his works, and thus was welcomed especially by the female audience in his lifetime like many of his contemporaries. This is why it is important to know the interim period generation's literature through the polyphony and flexibility it includes, on whom there has not been a thorough study yet, in terms of analyzing the indigenous literature under Western influence with its background and what comes after. It is also important to evaluate Mustafa Rashid and his work *Gözyaşları* among the interim period literature with regard to understanding the limits of the above mentioned polyphony and flexibility. Although Mustafa Rashid regards himself more on the side of Romantics of indigenous literature under Western influence, he employed both Romantic and Realistic elements in *Gözyaşları* as a result of his companionship with Beshir Fuad, a supporter of Realism. Even though the writer continued to use emotional Romantic point of view in his poems, short stories and novels after *Gözyaşları*, this work both enabled Realism speak more for itself in interim period literature, and contributed to its protection of its existence later in Servet-i Fünûn period. Its construction to exemplify that the duality of the interim period generation has in itself is also reflected by its components makes *Gözyaşları* a concrete document of ideal polyphony and flexibility as mentioned above. In a broader reading, however, Mustafa Rashid's *Gözyaşları* is a significant text in terms of understanding the contribution the interim period generation has made to the development of indigenous literature under Western influence.

Keywords: Westernization, literature, Mustafa Rashid, *Gözyaşları* (Tears).

Giriş

Batılılaşma ve Edebiyat İlişkisi

Osmanlı Devleti, 17. yüzyılın sonundan itibaren yaşamaya başladığı idari, mali ve askeri sorunlar karşısında kendi iç dinamiklerini kullanarak uyguladığı ıslahatların bu sorunlara çözüm üretmediğini fark etmiş ve 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren Batı ile süregelen farklı bir ilişki kurmuştur. Savaş meydanlarında teknik ve teknolojik açıdan kendisinden daha üstün bir duruma geldiğini gözlemlediği Batı'yı model olarak alan Osmanlı, öncelikle askeri alanda başlattığı Batılılaşma hareketlerini zaman içerisinde hemen her alanda uyguladığı bir siyasete dönüştürmüştür. Batı ile kurulan yeni ilişkilerin genel bir siyaset çerçevesinde ele alınması ve uygulanmasında 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın önemli bir yeri vardır. Osmanlı bu fermanla tüm ülkeye ve dünyaya, Batı'nın sadece askeri alanda değil, her alanda üstün olduğunu kabul ettiğini yazılı olarak

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/13

ilk defa deklare etmiştir. (Akyüz, 2013: 5). Ferman'ın temsil ettiği bu vizyon 1876 yılına kadar devam edecek Tanzimat Dönemi boyunca Batılı birikimin daha geniş bir alanda dolaşıma girmesini ve siyasette, ekonomide, toplumsal alanda Batı kaynaklı pek çok yeniliğin içeriye aktarılmasını sağlamıştır.

Tanzimat Dönemi, model olarak alınan Batı'nın sadece teknik ve teknolojik açıdan değil, düşünce birikimi ile de aktarıldığı bir dönem olmuştur. Batılılaşma hareketlerinin uygulandığı 3. Selim zamanında (1789-1807) reis-ül kütüplük yapan Atıf Efendi'nin padişaha sunmak üzere hazırladığı *Müvâzene-i Politike* adlı layihada Fransız İhtilali'ni "Ruso ve Volter gibi meşhur zındıkların ve anlar misillü dehrîlerin eserleriyle husûle gelmiş bir fisk u fücür cümbüşü..." (Okay, 2011: 49) olarak anlatmasının üzerinden fazla bir zaman geçmemesine karşın, Batılı düşüncenin hem ihtilali hem de ismi anılan aydınlanmacı düşünürleri kendilerine referans alan bir grup tarafından içeriye yansıtılması ilgi çekicidir. Osmanlı'nın Batılı anlamda ilk aydınları olarak değerlendirilebilecek ve İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi isimlerin yer aldığı bu grup Yeni Osmanlılar adı altında siyasi faaliyetlerde bulunmuşlar, diğer taraftan bu faaliyetlerle örtüşür bir biçimde yeni bir edebiyat anlayışının temellerini atmışlardır. Siyasi faaliyetlerinin meşrutiyet talebi etrafında şekillenmesi Batılı siyasi düşünce birikiminin içeriye aktarılmasını sağlamış, aynı kaynaktan beslenen edebiyat çalışmaları ise geleneksel biçim ve içeriğin eleştirisi üzerinden Batılı kültürel birikimin Osmanlı topraklarında dolaşıma girmesini mümkün kılmıştır.

İbrahim Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'nda vaat edilen değişimin istenilen sonucu vermemesi; yani idari, mali ve askeri sorunların çözülememesi nedeniyle ortaya çıkan tartışma atmosferinin ürünüdürler. Batı'daki gibi anayasal ve parlamenter bir yönetim biçimine geçilmesinin kalıcı hale gelmiş problemleri ortadan kaldıracığına duydukları inançla meşrutiyet talebi etrafında muhalif bir tavır sergilemişlerdir. Devletin bekası anlayışından kaynaklanan bu tavır hem devleti yönetenlere alternatif bir yol göstermeyi hem de kendilerine kulak verecek bir kamuoyunun oluşmasını amaçlamıştır. Nitekim 1860 yılında Ağâh Efendi ve Şinasi tarafından çıkarılan Tercüman-ı Ahvâl gazetesi başta olmak üzere pek çok gazete aracılığıyla Batılılaşma siyasetinin uygulayıcısı olan yönetim, kaleme alınan yazılar ile eleştiriye tabi tutulmuştur.

Bu faaliyetlerin edebi çalışmalarla kültürel bir içerik kazanması eş zamanlı gerçekleşmiştir. Namık Kemal (1993: 185)'in Tasvir-i Efkâr gazetesinde çıkan *Lîsan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmilidir* adlı makalesinde "... tevsi'i karihaya hizmeti cihetiyle maârif-i edebiye efkârın dahi muallim-i evveli addolunur..." sözleri, edebiyata verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir. Makale içerisinde edebiyatın bir millet için önemini altını çizen Kemal, toplumun eğitiminde ve varlığını devam ettirmesinde onun temel unsurlardan biri olduğunu söylemiştir. Şinasi ve Ziya Paşa'nın da düşüncelerini yansıtan bu sözler, Batılı edebi birikimin önce tercüme ardından telif eserlerle Osmanlı topraklarına getirilmesi faaliyetleri ile örtüşmektedir: Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa temellerini attıkları yeni edebiyat aracılığıyla Batılı kültürün toplum tarafından özümsemesini mümkün kılmaya çalışmışlardır. Yeni Osmanlılar adıyla yürüttükleri ve Batılı siyaset birikiminden yararlanarak oluşturdukları meşrutiyet talebini destekleyecek bir kamuoyu oluşturma amaçlarıyla örtüşen bu çaba, sosyal içerikli bir edebiyat anlayışının ortaya çıkmasını da mümkün kılmıştır.

Edebiyat tarihçilerinin yaygın kabulü çerçevesinde Tanzimat edebiyatının başlangıç yılı 1859-1860, bitiş tarihi ise 1896 olarak kabul edilmektedir. Fermanın ilanının yirmi sene sonrasına denk düşen başlangıç tarihi, Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* adlı oyununun yazılması ve tefrika edilerek yayınlanmasını, 1876 yılında kapanan Tanzimat Dönemi'nin yirmi yıl sonrasına denk düşen bitiş tarihi ise Servet-i Fünûn edebiyatının ortaya çıkışını imlemektedir. Dolayısıyla Tanzimat edebiyatı adını taşıdığı ve ürünü olduğu dönemle kronolojik açıdan birebir örtüşmemektedir. Ancak bu durum

Turkish Studies

siyasi Tanzimat'ın edebi Tanzimat üzerinde etkisi olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Nitekim edebiyata yüklenen anlam ve edebi anlayış açısından bakıldığında Tanzimat edebiyatını yekpare bir bakış açısıyla değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü 1876-1878 yıllarına kadar devam eden edebi faaliyetlerle bu tarihten 1896 yılına kadar devam eden edebi faaliyetler birbirinin devamı bir özellik arz etmemektedir. Bu nedenle Tanzimat edebiyatının temellerini atan Şinasi, Kemal ve Ziya Paşa'nın ilk nesil, Abdülhak Hamid, Recai-zâde Ekrem ve Sami Paşa-zâde Sezai'nin ise ikinci nesil olarak adlandırılıp birbirlerinden ayrıştırılması anlaşılırdır. Konuyla ilgili olarak Orhan Okay (1989: 20)'ın "Tanzimat umumî adı altında, belki siyasi devrin adı dikkate alınarak isimlendirilmiş ve ilk bakışta birbirinin devamı zannedilecek bu iki grubun arasında derin bir ilişki hemen hemen yok gibidir." sözleri söz konusu farklılığı ortaya koyar niteliktedir.

Tanzimat edebiyatının ilk nesli, Mehmet Kaplan tarafından politik ve sosyal fikirler devrinin temsilcileri olarak addedilir. (Kaplan, 2011: 17). Tanzimat Fermanı'nın ilanını sağlayan Mustafa Reşit Paşa'nın 1858 yılındaki ölümü, yetiştirdiği Ali ve Fuad Paşaların daha otoriter bir yönetim sergilemeleri ile sonuçlanmıştır. Diğer yandan fermanın içerdiği, 'tebaanın can, namus ve mal güvenliğinin sağlanması' ve 'herkesin hangi dinden olursa olsun yasalar önünde eşit kabul edildiği' prensipleri, uygulamadaki aksaklıklar nedeniyle istenilen sonucu vermemiştir. Zamansal olarak birbiriyle çakışan bu olumsuz gelişmeler yönetime yönelik eleştirel bir atmosferin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Söz konusu atmosfer, Tanzimat edebiyatının ilk neslinin edebiyat alanındaki temsilîyetleri ile Yeni Osmanlılar adı altında sahip oldukları siyasi temsilîyetlerinin iç içe geçmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Şinasi, Kemal ve Ziya Paşa'nın Batılı kültürel birikimin aracı olarak içeriye aktardıkları Batı edebiyatını sosyal ve siyasal bir malzemeyle harmanladıkları görülmektedir. Roman, hikâye, tiyatro, makale gibi Batılı edebi türleri ilk defa kullanan bu nesil, temel kaygılarının topluma ulaşmak olması nedeniyle sade bir dil kullanmış ve medeniyet, hak-adalet, hürriyet, vatan gibi temalar çerçevesinde, 'fikir' merkezli eserler vermişlerdir. Sahip oldukları bu özellikler, "... klişe konu, klişe tabiat, klişe hayal, klişe güzellik, klişe sevgili tipi, klişe aşk, klişe dil..." (Akyüz, 2013: 40) üzerinden şekillenen divan edebiyatı ya da geleneksel edebiyatın ötesinde bir anlayışı temsil etmiştir. Nitekim dünyevi ya da Tanrısal aşk, doğa ve kişisel duygulara dayalı temaların belli kalıplar etrafında anlatıldığı, fikirlere dayalı içeriksel kaygılardan ziyade biçimsel-estetik kaygıların ön planda olduğu ve sanatlı bir anlatımın tercih edildiği geleneksel edebiyat, kendisini bu özellikler çerçevesinde tanımlamayan Tanzimat edebiyatının ilk nesli tarafından ağır eleştirilere tabi tutulmuştur. Namık Kemal bu konuda "... mahiyet itibarıyla Acem mübalağasından ve kelime oyunlarından ibaret olan Divan edebiyatı, cemiyete faydalı olmak şöyle dursun, zararlıdır" (Kaplan, 2011: 19) demiştir. Bu saptama genel olarak ilk neslin divan edebiyatına bakışını verir niteliktedir: Hayattan kendisini soyutlamış, olayları ve insanları olduğu gibi göstermeyen, toplumsal meseleler üzerine fikir yürütmeyen bir edebiyat.

Batılılaşma siyasetinin etkisindeki yerli edebiyatın temellerini atan ilk nesil, Abdülmecid ve çoğunlukla Abdülaziz dönemlerinde faaliyet yürütmüşlerdir. Toplumun zihin dünyasında Batı referanslı bir dönüşüm yaratma amacındaki bu neslin Tercüman-ı Ahvâl gazetesi öncülüğünde yerli basının oluşmasına ön ayak oldukları görülmektedir. Hızlı bilgi akışı ve kullanılan sade dil ile gazeteler; Şinasi, Kemal ve Ziya Paşa'nın siyasi konularda kaleme aldıkları yazıları yanında, edebi konularda tercüme ve telif pek çok eseri tefrika ettikleri alan olmuştur. Ancak kısa bir süre sonra Batılı sivil okullarda eğitim görmüş kalemiye sınıfından gelen paşaların sadrazamlıkları etrafında şekillenen siyasi atmosfer, basının yönetim için bir tehdit olarak algılanması ve sansür yasalarının çıkartılması sonucunu doğurmuştur. Sürgünlerle artan olumsuz koşullar; Şinasi, Kemal ve Ziya Paşa'nın yurt içinde gazetecilik merkezli olarak yürüttükleri faaliyetleri Londra, Paris, Cenevre gibi Avrupa şehirlerinde devam ettirmelerine neden olmuştur. Fuad Paşa'nın 1869'da, Ali Paşa'nın ise 1871'deki ölümleri bu kişilerin yurt içine dönüşlerini mümkün kılmış, 1876 yılında 1. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle siyasi misyonlarını yerine getiren söz konusu isimlerin hem Yeni Osmanlılar olarak

Turkish Studies

faaliyetleri sona ermiş hem de Tanzimat edebiyatının ilk nesli olarak parlaklıkları sönmüştür. Bu durum, ilk neslin içinde yaşadıkları siyasi atmosferin edebiyat anlayışları kadar edebi faaliyetlerini de doğrudan şekillendirdiğini göstermektedir. Orhan Okay (1989: 18)'in "Tanzimat Edebiyatı" nı tanımak, biraz da tarihi ve siyasi şartlarıyla Tanzimat'ı tanımak demektir" saptaması bu ilişkileri özetleyen önemli bir cümledir.

2. Abdülhamid Döneminde Batılılaşma ve Edebiyat

1876 yılında ilan edilen 1. Meşrutiyet hem Osmanlı siyaseti hem de edebiyatı açısından yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Esasında söz konusu yeni dönemin siyasi ve edebi olarak belirgin özellikleriyle ortaya çıkışı iki sene sonrasına; yani Meclis-i Mebusan'ın kapatılıp Kanun-i Esasi'nin yürürlükten kaldırılmasına denk gelmektedir. İki sene arayla cereyan eden siyasi gelişmeler 1909 yılına kadar tahtta kalacak 2. Abdülhamid Dönemi'nde yaşanmıştır. Dolayısıyla 1876-1878'den 1896 yılına kadar faaliyet gösterecek Tanzimat edebiyatının ikinci nesli ile hemen arkasından gelerek 1901 yılına kadar faaliyet gösterecek Servet-i Fünûn edebiyatı, paşaların ön plana çıktığı dönemin sona erdiği ve padişahın kendi varlığında merkezileşen bir yönetim anlayışını uyguladığı 33 yıllık bir iktidarın gölgesinde var olmuştur. İçinde yaşanan siyasi atmosferin aynılığı ikinci neslin ve Servet-i Fünûn edebiyatının pek çok konuda benzerlik taşımasına neden olmuştur. Orhan Okay, Servet-i Fünûn edebiyatının az veya çok değişikliklerle Tanzimat'ın ikinci devresinin uzantısı gibi olduğunu söyler. (Okay, 2004: 305). Bu bağlamda edebi anlayış ve edebi faaliyetlerin niteliği açısından Abdülhak Hamid, Recai-zâde Ekrem ve Sami Paşa-zâde'nin öncülük ettiği ikinci neslin; Tefik Fikret, Halid Ziya, Cenap Şahabettin, Mehmet Rauf gibi isimlerin öncülük ettiği Servet-i Fünûn edebiyatına kaynaklık ettiği söylenebilir.

2. Abdülhamid Dönemi, Batılılaşmanın siyasi alanda desteklenmediği; ancak kültürel alanda ön plana çekildiği bir dönem olmuştur. Padişahın benimsediği İslamcılık siyaseti, Osmanlı milletinin kendisini oluşturan Müslüman unsurlar üzerinden bir arada tutulmasını hedeflemiş ve Batılı büyük güçler karşısında devletin hareket alanını genişletmek gibi bir motivasyonla uygulanmıştır. Bu siyaset, Tanzimat Dönemi'nin merkeze aldığı ve tüm unsurları kucaklayan Osmanlıcılık siyasetinin istenilen sonucu vermemesine bir tepki olarak da değerlendirilebilir. Söz konusu tepkinin içeriye yansımaları, Ali ve Fuad Paşaların tolerans düzeyi gittikçe azalan uygulamalarına karşın belli bir süre varlıklarını devam ettirebilme imkânı yakalayan muhalif siyasi hareketlere bu dönemde neredeyse en başından itibaren izin verilmemiş olmasıdır. Meşrutiyeti ilan edeceği sözünü vererek tahta geçen 2. Abdülhamid'in 1878 yılında dış politikadaki olumsuz gelişmeleri öne sürüp Meclis-i Mebusan'ı kapaması ve Kanun-i Esasi'yi yürürlükten kaldırması, eleştirel bir siyasi atmosferin ortaya çıkmasını engelleyen uygulamaları beraberinde getirmiş ve uzunca bir süre Yeni Osmanlılar benzeri muhalif siyasi hareketlerin sesi duyulmamıştır. Ancak 2. Abdülhamid diplomaside ve iç siyasette Batı'ya karşı sergilediği mesafeli tavrı kültürel alanda sergilememiş, tersine özendirici davranmıştır. Bu dönemde artan dergicilik faaliyetleri aracılığıyla Batı'dan gelen her bilgi, kültürel seviyeyi yükseltme adına topluma aktarılmıştır. Süreli yayınlar sayfalarını bilim, coğrafya, tarih, teknolojiye ilişkin ansiklopedik makalelerle doldurmuşlardır. (Zürcher, 2011: 124). Herhangi bir alandaki keşif ve icatlar, tıbbi gelişmeler, tarım ve hayvancılık uygulamaları gibi farklı konularda kendini gösteren bilgilendirme eğilimi, Batılı kültürel birikimin depolandığı alanlardan biri olarak edebi faaliyetlerin de yoğun bir biçimde devam etmesini sağlamıştır. Bu çerçevede Tanzimat Dönemi'nin ilk nesli tarafından temelleri atılan Batı etkisindeki edebiyat, ikinci nesil ve Servet-i Fünûncular tarafından miras olarak alınmış ve hem biçim hem de içerik açısından geliştirilmiştir.

1876-1878'de başlayıp 1901'e kadar devam eden Batı etkisindeki edebi faaliyetlere karakteristiğini veren, siyasete koyulan mesafe olmuştur. Mehmet Kaplan (1970: 15)'in "... çocukluklarında Peri-i Hürriyet'in yüzünü hiç olmazsa uzaktan görmüş, sözünü işitmiş, fakat hayata atılır atılmaz istibdatın sert çehresi ile karşılaşmıştır" dediği ikinci neslin mevcut atmosferden

beslenen ve siyasete ilgi göstermeyen tavrı, Servet-i Fünûn edebiyatçıları tarafından da korunmuştur. Bu nedenle siyasi uygulamalara dair olumlu ya da olumsuz fikir beyan etmeyen, kendilerini tek başına edebi faaliyetlerle sınırlayan bir Osmanlı aydın tipinin ortaya çıktığı görülmektedir. İlk neslin birbiriyle bütünleşen siyasi ve edebi kimliklerinin ayrışması olarak yorumlanabilecek bu durum, kendi kendisine hizmet eden bir edebiyat yaratmıştır. Biçime dayalı estetik kaygıların önemsenmesi, teknik meseleler üzerinde durulması ve ele alınan temaların zenginleştirilmesi bu tavrın somuta yönelik yansımaları olarak değerlendirilmelidir. Siyasi kaygılardan arınmış bir edebiyat, toplumun dönüştürülmesi idealinin işlevsizleşmesiyle sosyal duyarlılıkların işlendiği bir alan olmaktan da çıkmıştır. İlk neslin; medeniyet, hak-adalet, hürriyet, vatan gibi sosyal meseleler üzerinden kamuoyu yaratma amacı ile birleşen eser içeriği, yerini felsefe, aşk, seyahat ve macera gibi kişisel meselelere bırakmıştır. İkinci neslin ve Servet-i Fünûncuların sahip oldukları içe kapalı mizaç özellikleri ile perçinlenen bu eğilim, nazım ve nesirde kişisel ihtiras ve ıstırapların çokça işlendiği karamsar bir tavrın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Recai-zâde Ekrem ile Abdülhak Hamid'in kaybettikleri aile üyelerinin ardından kaleme aldıkları ölüm temalı şiirlerin varlığı ve Tefvik Fikret'in yaptığı "... teknil şiirimizde, hikayelerimizde, tasvirlerimizde bir solgunluk, bir kansızlık, bir eser-i hüçâl görülüyor" (Kaplan, 2011: 43) saptaması, Abdülhamid Dönemi edebiyatının yoğun bir hassasiyetler toplamı olduğunu belli etmektedir. Bu bağlamda hem ikinci nesil hem de Servet-i Fünûncuların insanın karanlık dehlizlerine indikleri oranda siyasal ve toplumsal meselelerle aralarına ördükleri duvarın kalınlaştığı görülmektedir.

1876-1878 ve 1901 yılları arasında benimsenen edebi anlayış ve devam eden faaliyetler, üretilen eserlerde kullanılan dile de yansımıştır. 2. Abdülhamid'in muhalif hareketlere imkân sağlayacağı düşüncesiyle siyasi Batılılaşmaya koyduğu mesafenin tersine kültürel Batılılaşmayı desteklediğine yukarıda değinilmişti. Batılı yaşam biçimi ile Osmanlı toplumunun tanışıklık geliştirmesini amaçlayan bu tavır, dönem içerisinde kurulan pek çok dergide malumat vermeye dayalı ansiklopedik bilgi aktarımının artmasını sağlamıştır. Ancak dönem edebiyatının kendine dönüklüğü; dilin sadeleşmesi programından alabildiğine uzaklaşılmasına, daha doğrusu böyle bir programa ilgi duyulmamasına yol açmıştır. (Okay, 2011: 54-55). Bu nedenle ikinci nesil içinde bulunduğu toplumu; yani orta seviyedeki okuyucuyu dikkate almayan bir dil kullanırken, Servet-i Fünûncular ise bir adım ileriye giderek eserlerinde Arapça ile Farsçadan türetilmiş; ancak bu dillerde mevcut olmayan sözcüklere yer vermişler ve Fransızcadan etkilenecek uzun ve devrik cümleler kullanmışlardır. İkinci nesil ve Servet-i Fünûncuların dil anlayışları toplumun geneline değil, dar elit bir kitleye hitap ettiklerinin göstergesidir. Nitekim bu dönem, hızlı bilgi akışına olanak sağlayan ve sade dil kullanımı ile topluma doğrudan ulaşmayı amaçlayan gazetelerin değil, daha uzun aralıklarla çıkan ve bir uzmanlık alanına dönük üretimin sergilenmesine imkân tanıyan dergilerin ön planda olduğu görülmektedir. Dergicilik faaliyetlerinin edebiyat alanına yansımaları ise, her edebi akımın kendi dergisini çıkarması ve belli bir çevreye dönük sınırlı tartışmalara yer vermesi biçiminde olmuştur. Bu durum edebiyat dilinin toplumdan koptuğu oranda bir uzmanlık alanı haline gelen dönem edebiyatının sözcüsü olarak, sadelikten uzaklaşmasını da anlaşılır kılmaktadır.

Tanzimat Dönemi'nde faaliyet yürüten ilk neslin içerik ve dil açısından edebiyatta benimsediğinin tersi bir temsiliyet sergileyen ikinci nesil ve Servet-i Fünûncular, değişen siyasi atmosferin etkilerini kendi üzerlerinde taşımışlardır. Ali ve Fuad Paşaların otoriter tondaki yönetimlerine karşın, Tanzimat Fermanı ile hemen her alanda uygulanmaya başlanan Batılılaşma siyasetinin varlığı; ilk nesil olarak Şinasi, Kemal ve Ziya Paşa'nın toplumsal ideallerini besleyen ve bu ideallerden beslenen bir edebiyat yaratmıştır. 2. Abdülhamid Dönemi'nin Batılılaşma siyasetinin bilim ve güzel sanatlarla sınırlı yapısı ise kendisini idealleştiren kapalı devre bir edebiyatın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu farklılık, Batı etkisindeki yerli edebiyatın temellerini atan ilk neslin temsil ettiği pek çok özelliğin sekteye uğramasına neden olmuş; ancak beraberinde edebiyat, Batılı-modern okullarda okuyan gençler arasında gittikçe yaygınlaşan bir uğraş haline gelmiştir. Mehmet Kaplan'ın

1943 yılında verdiği ve 1946 yılında *Tevfik Fikret ve Şiiri* başlığıyla yayınladığı doçentlik tezinde sözünü ettiği ara nesil bu bağlamda ele alınabilir. İkinci nesil ile Servet-i Fünûncular arasındaki yirmi yıllık dönemde edebi faaliyetlerde bulunan genç kuşağı anlatan bu isimlendirme, Kaplan'ın 'günlük ve küçük hassasiyetler devri' olarak andığı dönemin temsilcilerini işaret etmektedir. (Özarlan, 1996: 190-191). İki edebi dönem arasında bir köprü vazifesi gören ara neslin kimleri kapsadığı konusunda farklı fikirler bulunsa da Mustafa Reşid (1861-1936) en başından itibaren ismi anılanlardan olmuştur.

Batılı Edebiyatın Genç Nesli: Ara Nesil

Mehmet Kaplan, "Servet-i Fünûn edebiyatını Hamid ve Recai-zâde Ekrem'den hemen sonra başlatıvermek bir hatadır" (Gariper, 2013: 112) diyerek ikinci nesille Servet-i Fünûncular arasına Batı etkisindeki edebiyatın gelişmesine katkıda bulduklarını söylediği 25-30 kişilik bir yazarlar grubunu yerleştirir. Siyasi ve toplumsal olaylardan bağımsız olarak yapılan edebiyat içi bu tasnif, dönem edebiyatını daha anlaşılır kılma çabasının bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Aralarında organik bir bağ bulunmadığı için ortak hareket etme refleksleri gelişmemiş ve dağınık bir görüntü sergileyen ara neslin bir kategori olarak ortaya çıkmasını kolaylaştıran, aynı dönem içerisinde edebi faaliyetlerde bulunan benzer yaşlardaki gençlerin varlığıdır. Edebiyat anlayışları ve edebi faaliyetlerinin niteliği açısından ikinci nesilden etkilenecek Servet-i Fünûncuları etkileyen bu gençler, sahip oldukları sanatsal yeteneğin sınırlılığı nedeniyle kendilerinden öncekileri aşamayıp kendilerinden sonrakilerin gölgesinde kalmış ve edebiyat tarihi içerisinde iki dönemi birbirine bağlayan bir devam nesli olarak konumlandırılmışlardır.

Edebi faaliyetlerini 2. Abdülhamid Dönemi'nde sürdüren ara nesil, devamcısı olduğu ikinci nesil gibi siyasete mesafeli yaklaşmış ve genel olarak ülke meseleleri ile ilgilenmemiştir. Bu tavır, öncülü ile benzer olarak herhangi bir dolayım içermeden doğrudan edebiyata odaklanmasını ve devraldığı Batı etkisindeki yerli edebiyat birikimini biçim ve içerik açısından detaylı olarak işlemesini mümkün kılmıştır. Batılı nazım şekillerinin aktarılması, yeni kafiye anlayışlarının kullanılması, dizelerin farklı yazılma usullerini içeren şekli uygulamalar ve Recai-zâde Ekrem'in ilk örneklerini verdiği tablo altı şiir denemeleri ara neslin taşıdığı estetik kaygıların düzeyini göstermesi açısından önemlidir. Biçimsel alandaki bu çalışmalara paralel olarak, ara nesle dâhil edebiyatçıların çoğunluğunun Batılı-modern okullarda eğitim görmüş olmaları hem nazımda hem de nesirde yoğun bir tercüme faaliyetine girişmelerini mümkün kılmıştır. Bu dönem Fransızca yanında Latin, Leh, Flander (Belçika), Danimarka, Amerika ve Rus edebiyatlarından ilk edebi tercümelerin yapıldığı görülmektedir. (Gariper, 2014: 120). Arapça ve Farsçayı da kapsayan faaliyetler, farklı ülkelerin edebiyatlarıyla tanışıklık geliştirilmesini ve edebi kültürün zenginleşmesini sağlamış, diğer taraftan yeni imge ve temaların yerli edebiyata girişini mümkün kılmıştır. Siyasete mesafeli tavrın 'edebiyat için edebiyat' odaklanması üzerinden ortaya çıkardığı biçim ve içerik çalışmaları yanında bir diğer getirisi, devralınan edebiyat anlayışının pekiştirilmesi olmuştur. Bu bağlamda toplumsal bilinci dönüştürme kaygısı taşımayan ara nesil, ikinci neslin temsil ettiği bireyi merkeze alan anlayışın yerleşmesini sağlamıştır. Nitekim dönemin en fazla itibar edilen türü olan şiirde işlenen temaların genellikle aşk ve ölüm olması, sosyal bir içerikten fazlasıyla uzaklaşıldığının göstergesidir. Söz konusu temalar ikinci nesilde olduğu gibi dönemin genel havasından etkilenen içe dönük bir mizaç yapısı ile birleşmiş ve kaleme alınan eserlerde yoğun bir duygusallık kendisini hissettirmiştir. Bu nedenle nesirde ve şiirde verem, hüznün, gözyaşı, fakirlik gibi karamsarlığın hâkim olduğu tablolara sık rastlanır. Ara neslin dozunu arttırarak Servet-i Fünûnculara emanet ettiği bu karamsar ruh halinin edebi faaliyetlerinin geneline sindiğinin göstergelerinden biri, bu nesle mensup Mehmet Celal'in şair tanımıdır. Ona göre:

" Mahzun çehresi solmuş, nur-ı zekâ neşreden gözlerine sirişk-i teessür dolmuş, ara sıra içini çeker, ekseriya zulmette, fırtınalı gecelerde bir mezarın mermerine dayanmış, elini başına koymuş, gâh bir necme bakar düşünür, gâh bir

Turkish Studies

yaprak sadası duyar ağlar bir insan; tabiat tarafından bedbahtlığa mahkûm olarak dünyaya gelmiş, handesi iğbirar-ı girye içinde, giryesi tebessüm-i mukadderâne arasında meşhun bir talihsiz; baş dönmesine helecan-ı kalbe, mütemadiyen ağlamağa bazen düşünürken ansızın titremeye mübtela olmuş bir mahlûk-ı garib; gözyaşlarının iri damlalarını bir taş üstüne serpererek meçhul bir hisse tebaiyyet ettiğini lisan-ı hâl ile gösteren bir adam gördünüz mü işte o şairdir” (Andı, 1995: 46).

Mehmet Celal’in bu sözleri, tek başına şairleri değil genel olarak toplumsal gerçeklerden kopmuş ve kendi kabuğuna çekilmiş bir edebiyat neslini betimlemektedir. Ancak söz konusu betimleme ara neslin sahip olduğu bir başka özelliği daha vermektedir: Edebiyata dair kapsamlı sorular sormak ve detaylı bir cevap arayışı ile tanımlamalarda bulunmak. Kendinden önceki nesillerin sorduğu soruları da ihmal etmeyerek edebiyat teorisi alanında sergilenen bu çaba, “... edebiyat nedir, eleştiri deyince ne anlıyoruz, şiir nedir ve şair kimdir; roman, hikaye, tiyatro, bu türlerin tanım ve işlevleri nelerdir...” (Gariper, 2014: 126) gibi konu başlıkları etrafında Batı etkisindeki yerli edebi birikimi tasnif etmeyi amaçlamıştır. Yukarıda ismi anılan Mehmet Celal yanında, Halid Ziya ve Nabi-zâde Nazım gibi isimler de edebi türlerin özellikleri üzerinde durmuş ve birbirlerine göre içerdikleri farklılıkları netleştirmeye çalışmışlardır. Halid Ziya, 1891 yılında kitaplaştırılan *Hikâye* adlı eseriyle bu türün Batı’daki tarihçesini ele almış ve yerli edebiyat içerisindeki gelişimi hakkında bilgi vermiştir. Nabi-zâde Nazım ise *Yadigârlarım* (1886), *Karabibik* (1891) ve *Hasba* (1891) adlı eserlerinin önsözlerinde, hikâye ile romanı birbirinden ayırmaya çalışmış ve romanın özeti olarak açıkladığı hikâyenin ayrıntılı anlatımlara uygun olmadığını, bu nedenle anlatılmak istenenin birkaç sayfada can alıcı bir biçimde söylenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Benzer bir çalışma tenkit/eleştiri alanında da gerçekleştirilmiştir. Pek çok Batılı tenkitçinin sahip olduğu bakış açısı ve kullandığı ölçü anlaşılmasına çalışılmış, ideal bir tenkitçinin sahip olması gereken özelliklere dair fikir yürütülmüştür. Edebiyat açısından dönemin bir geçiş dönemi olması üzerinde ortaklaşılın ön kabullerin değil, arayışların merkezde olmasına yol açmıştır. Edebiyata dair sorular sorarak sürdürülen arayışlar, verilen cevapların farklılığı ile bir tartışma ortamının belirmesini ve yerleşik edebi alışkanlıklar ile Batı’dan aktarılan akımların sorgulanmasını sağlamıştır. İlk nesilden itibaren içeriye aktarılmaya başlanan Batılı edebi birikimin özümsemesi olarak düşünülebilecek bu faaliyetlerde tenkit/eleştiri, üzerine fikir yürütülen bir konu başlığı olmanın ötesine geçerek ara neslin yaygın olarak kullandığı bir tür haline gelmiştir.

Ara nesil geçiş özelliği gösteren bir dönemde faaliyetlerine devam etmiş olması nedeniyle tartışmasız doğruların değil, tartışmalı fikirlerin karşılığı olarak düşünülmelidir. Bu çerçevede ara nesli iki önemli tartışma meşgul etmiştir: Recai-zâde Ekrem ile Muallim Naci’nin başını çektikleri yeni edebiyat-eski edebiyat tartışması ve Menemenli-zâde Mehmet Tahir ile Beşir Fuad’ın başını çektikleri romantizm-realizm tartışması. Her iki tartışma da köklerini ikinci nesilden almış ve elde edilen birikimler Servet-i Fünûn nesline aktarılmıştır. Yeni edebiyat-eski edebiyat tartışmasında Ahmet Hamdi Tanpınar’ın dönemle ilgili olarak dile getirdiği memleketin genelinde gittikçe kuvvetlenen ikilik etkili olmuştur. (Tanpınar, 2012: 132). Birinci kanat, ikinci neslin önde gelen isimlerinden Recai-zâde Ekrem’in divan edebiyatı merkezli geleneksel edebi birikimden ziyade, Batılı birikime önem veren çalışmalarını örnek alan ve bu birikimin temsil ettiği yeniliği hem biçim hem de içerik açısından daha ileriye taşıma amacıyla olan Nabi-zâde Nazım, Mehmet Celal gibi gençlerden oluşmuştur. Yerli edebiyatta uzun süre devam eden Doğu-Batı tartışmasının Servet-i Fünûn Dönemi’nde kesin olarak Batı lehine sonuçlandığı görülmektedir. (Akyüz, 2013: 88). Bu bağlamda ara nesil içerisindeki yeni edebiyatçılar, savundukları Batılı zevk ve duyuş tarzı ile kendilerinden sonraki neslin söz konusu ikiliği ortadan kaldırmalarını mümkün kılmışlardır. Ara nesil içerisinde geleneksel edebiyatı savunan ve kaleme aldıkları tenkit yazılarıyla yenileşmenin karşısında yer alan Şeyh Vasfî, Hoca Hayret Efendi, Ali Ruhi gibi gençler ise eski edebiyat kanadını temsil etmişlerdir. Benimsemiş oldukları Batılılaşma öncesi dönemin dünyaya bakışı ve yaşam

Turkish Studies

biçimi ile tutarlı olarak divan edebiyatını savunan söz konusu isimler, Muallim Naci'yi öncülerini olarak algılamışlardır. 2. Abdülhamid'in siyasi Batılılaşmaya mesafeli tavrına karşın kültürel Batılılaşmayı bir devlet tercihi olarak desteklemesi, 'eskicilerin' zayıf bir temsil yeteneğine ve sonraki nesle herhangi bir etkide bulunamamalarına sebep olmuştur. Bununla beraber yeni edebiyat-eski edebiyat tartışması, ara neslin herhangi bir tartışmayı netleştirecek düzeyde sanatsal kapasiteye sahip olmaması nedeniyle keskin bir kampaşa düzeyine ulaşmamış, kanatlar arasında geçişkenlik içeren bir pratik sergilenmiştir. Tanpınar'ın belirttiği ikilik doğrultusunda bir sanatkârda hem eski, hem de yeni söyleyiş görülebilmüş, bazen bu özellik aynı eserde kendini ortaya koyabilmiştir. (Gariper, 2013: 111) Her iki kanattan isimlerin kaleme aldıkları tenkit yazıları aracılığıyla yürüttükleri tartışmalara karşın keskin bir ayrışma yaşamadıklarının göstergesi, üçüncü bir taraf olarak ortaya çıkan ve *mutavassitîn* kelimesiyle tarif edilen ılımlıların varlığı olmuştur. Muallim Naci'yi örnek almakla birlikte Recai-zâde Ekrem'i reddetmeyen; dolayısıyla geleneksel edebi zevk ve duyuşa belli oranlarda bağlı kalarak Batı edebiyatına kapıları kapamayan Ahmet Rasim, Ali Kemal, Receb Vahyi gibi gençlerden oluşan ılımlılar, yeni edebiyat-eski edebiyat tartışmasında var olan esnekliği temsil etmişlerdir. Ara nesli meşgul eden romantizm-realizm tartışması ise yoğunlaşan tercüme faaliyetleriyle birlikte Batılı edebiyatın kaynağında yaşanan güncel gelişmelerin eşzamanlı olarak içeriye aktarılması sonucu meydana gelmiştir. Bu bağlamda Fransa'da gerçekleşen ve Victor Hugo'nun kurucusu olarak kabul edildiği romantizm ile Emile Zola'nın kurucusu olarak kabul edildiği realizm arasında yaşanan kalem savaşları, yerli edebiyat atmosferini de benzer bir biçimde şekillendirmiştir. Dönem gençleri ikinci nesilden devrıldıkları birey merkezli edebiyat anlayışı çerçevesinde duygu düzeyi yüksek romantik bir tavrı yaygın olarak devam ettirirken, "...doğada olaylar ve nesnelere bize nasıl görünüyorsa değiştirmeksizin olduğu gibi anlatan..." (Beşir Fuad, 2011: 132) realist akımı da ihmal etmemişlerdir. Fransa'da ortaya çıkışı romantik akımdan sonra olan ve temsil ettiği ilkelerle romantizme bir tepkiyi dile getiren realizmin yerli okuyucuya tanıtılması Beşir Fuad'ın 1885'te kaleme aldığı *Victor Hugo* biyografisi ile olmuştur. Eserin içerisinde barındırdığı eleştirel tavır, Hugo'nun hayatı ve eserlerini tanıtmak dışında, romantizmin tartışmaya açılması amacının güdülmesi ile ilgilidir. Bilimsel bilgiyi kendisine referans edinmiş bir kişi olarak Fuad, yalnızca gerçeklerin sanat eseri meydana getirebileceğini savunmuştur. (Beşir Fuad, 2011: 134). Bu nedenle edebiyatın temel sorumluluğunun romantizmde olduğu gibi duygulardan beslenen hayallere ve abartıya yer vermek değil, gözlemlemek ve gözlemediğini hakıyla betimlemek olduğunu söylemiştir. Fuad'ın Muallim Naci ile mektuplaşmalarını içeren ve 1887 yılındaki ölümünden kısa bir süre sonra basılan *İntikad* adlı eserde dile getirdikleri, edebiyat üzerine düşüncelerini daha yakından görmek açısından önemlidir:

"Mesela bir şair bir bostanı tarif etmek murat eylediği vakit bunu beğenmeyip nazarıdikkati calıp olmak için hudud-ı imtidâdını mübalağa, arkları dere, akan ufak sulara nehir ve sebzelerin her birerlerini bin senelik birer ağaç farz eder ve emeline nail olmak için muhayyilesinde birtakım tağyirât ve tadilat icra eder ise tarif olunan şey bostanlıktan çıkacağı cihetle maksat hâsıl olmaz; asıl hüner o bostanı ne halde ise o yolda tasvir ve tescîm etmek ve herkesin nazarıdikkatine müsadif olamayan bazı letafetlerini bulup ortaya koymaktır, bir surette ki karilerden birini bir müddet sonra bi't-tesadüf bilmeyerek o bostana girecek olsa vaktiyle vasfını okuduğu bostan o anda bulunduğu mevki olduğunu kendiliğinden bulabilsin!" (Muallim Naci-Beşir Fuad, 2012: 121).

Fuad, bu düşünceler ışığında Hugo'nun hayallere ve abartıya kaçtıkça gerçeklerden uzağa düştüğünü, bunun ise eserlerinin değerlerinde bir azalmaya yol açtığını söylemiştir. Emile Zola'nın edebiyat anlayışını benimseyen Fuad'ın eleştirilerinin karşı kanattaki karşılığı ise Menemenli-zâde Mehmet Tahir'in Gayret dergisinde *Victor Hugo* biyografisine yönelik olarak yaptığı olumsuz değerlendirmeler olmuştur. "Vukuat-ı âdiyeden itibar edilmek lâzımsa gözümüzün önünde bin türlü

romanlar bin türlü tiyatrolar görülüp duruyor. Bunlar yetmiyormuş gibi tabî denilen yolda yazılan romanları okumaya ne lüzum var?" (Menemenli-zâde Mehmet Tahir, 1999: 166) diyerek realizmi eleştiren Tahir, farklı türlerde kaleme alınan eserlerin hayalden beslenmesi ve sanatlı anlatımlarla süslenmesinin edebiyatın doğası gereği olduğunu söylemiştir. Bu nedenle Emile Zola'nın benimsediği realist ilkeler doğrultusunda eser kaleme almanın çaba göstererek yapılabileceğini; ancak romantik ilkelerle eser oluşturmanın Allah vergisi bir yetenek gerektirdiğini, bunun ise daha üstün bir merteye olduğunu savunmuştur. Menemenli-zâde'nin eleştirilerine Beşir Fuad'ın Saadet gazetesinde kaleme aldığı "Gayret'in 3,4,5,6, Numrolu Nüşhalarında Münderic "Victor Hugo" Ünvanlı Makale-i İtikadiyeye Mukabele" adlı yazı ile cevap vermesi, karşılıklı eleştirilerin ara nesil içerisinde gittikçe büyüyen *hayaliyyûn-hakikiyyûn tartışmasına** dönüşmesine neden olmuştur. Sertleşen bir üslubun eşlik ettiği tartışma, karşılıklı hakaretlerin edildiği bir ağız kavgasına dönmüş olsa da ara nesil etkisi altına almış ve ikinci nesilden devralınan ana akım olarak romantizmin hâkimiyetini sarsarak Fazlı Necip, Mustafa Reşid gibi isimlerin realist ilkeler doğrultusunda eserler kaleme almalarını sağlamıştır. Ara nesil içerisinde yürütülen romantizm-realizm tartışmasından elde edilen birikim Servet-i Fünûn Dönemi'ne de aktarılmıştır. Bu bağlamda ikinci nesil ile Servet-i Fünûncular arasında bir köprü vazifesi gören ara nesil, kendisinden sonra hem romantik ilkelerin yaygın olarak kullanılmasını hem de hareket alanı tanıdığı realizmin söz hakkının devam etmesini mümkün kılmıştır.

Ara nesil bünyesinde barındırdığı çok seslilikle kendisinden önceki geleneksel ve Batılı edebi birikimi değerlendirmeye almış ve elde ettiği cevaplarla daha bilinçli bir edebi faaliyet hareketinin sürdürülmesine imkân tanımıştır. Temsil ettiği esneklik, bir taraftan kendisinden önceki neslin baskın karakterinin gölgesinde kalmasını, diğer taraftan ise sonraki nesilde filizlenecek yeniliklerin kök saldığı zemin olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda ara neslin daha çok öncülünden devraldığı Batı merkezli yeni edebiyatı sahiplendiği ve ardılına aktardığı, sonraki dönemlerde varlığını devam ettirecek realizm akımının belirmesine ise imkân tanıdığı görülmektedir. Dönem içerisinde yapılan iki ayrı tartışmanın iki kanadını temsil eden bu eğilimleri edebi faaliyetlerine yansıtan ara nesle mensup pek çok genç edebiyatçı olmuştur. Bunlardan biri de *Gözyaşları* adlı eseriyle Mustafa Reşid'tir.

Bir Ara Nesil Edebiyatçısı Olarak Mustafa Reşid

Mehmet Kaplan'ın Nabi-zâde Nazım, Mehmet Ziver, Fazlı Necip ve Mehmet Celal ile birlikte ara neslin ileri gelenlerinden biri olarak telaffuz ettiği Mustafa Reşid, 1861 yılında Edirne'de doğmuştur. Namık Kemal ile mektuplaşmalarından Dağdevirenlerden Kadiri-hâne ailesine mensup dedesi Süleyman Efendi ve babası Ahmet Niyazi Efendi'nin mutasavvıf oldukları bilinmektedir. (Özarlan, 1994: 18). Mustafa Reşid on dört yaşında İstanbul'a gelip kısa süreli bir eğitimin ardından geliştirdiği tanışıklıklarla basın dünyasına giriş yapmıştır. Halid Ziya'nın "... sarışın güzel saçlarla müzeyyen başı açık, yine sarışın sakalı ile siması ilk nazarda insanı meclup eden..." (Uşaklıgil, 2008: 212) bir kişi olarak tanımladığı edebiyatçı, yakın çevresinin anılarında daha çok dış görünüşüne gösterdiği titizlikle kalmıştır. O zamanki İstanbul basınının kalbinin attığı Babıali'de 'tatlısu frengi ve çıtkırıldım' gibi lakaplarla anılması bu nedenledir. Eserlerinde yer verdiği temalar ve bu temaları işleyiş biçimi ile görüntüsü kadar zihniyet dünyasıyla da Batı'ya ait olduğunu hissettiren Mustafa Reşid, "... hakiki kurtuluşun ancak garp zihniyetiyle, garp irfan ve ilmiyle olduğuna inanan ilk Türk gençlerinden..." (Özarlan, 1994: Ek 1-2) biri olarak tanımlanmıştır.

Mustafa Reşid tür olarak daha çok şiire yönelen ara nesil içerisinde, şiir yanında hikâye ve roman türlerini de ihmal etmemesiyle farklılık arz etmektedir. Edebi faaliyetlerinin çok yönlülüğüne

* Beşir Fuad *Victor Hugo* biyografisinde realizmden ilk defa 'meslek-i hakikiyyûn' deyimini kullanarak bahsetmiştir. Bu deyim, dönem içerisinde romantizm-realizm tartışmasının 'hayaliyyûn-hakikiyyûn' biçiminde tarif edilmesini sağlamıştır.

üretkenliği de eşlik eden edebiyatçının, "...basılmış olarak otuz dört kitabı, dört risalesi vardır. Bunlardan on dokuz tanesi tahkiyeli nesir, üçü şiir; dört risalesinden biri nesir, üçü nazım nesir karışıktır. Üçü ikişer ciltlik olmak üzere, on adet ontoloji, müntehabat veya münşeât mahiyetinde on iki kitabı ve iki de tercümesi bulunmaktadır." (Özarlan, 1994: 97). Ara neslin tematik anlamda ikinci nesilden aldığı bireysel eğilimler paralelinde eserlerinde ağırlıklı olarak aşk, kadınlar, ayrılık, aşk acısı gibi popüler konuları işleyen Mustafa Reşid, bu nedenle yaşadığı dönemde özellikle kadın okuyucu kitlesi tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Konuyla ilgili olarak Servet-i Fünûnculardan Süleyman Nazif'in aktardıkları ilgi çekicidir:

"Maarif-i Osmaniye'mizin pek eski ve gayretli bir hadimi olan Asır Kütüphanesi sahibi Kırkor Efendi'nin elinde bir gün müellifinin ismini şimdi hatırlayamadığım 'Muhabbet ve İzdivaç' adlı bir kitabın müsveddesini görmüştüm. 'Bunu ne yapacaksın?' sualime verdiği cevabı aradan bir otuz sene daha geçse yine unutamayacağım... 'Baksanıza! Mustafa Reşid Bey'in eserlerini kadınlar yağma edencesine alıyolar. Bu kitabın ismine hanımlarımız meclûp olurlar da alırlar ümidindeyim" (Süleyman Nazif, 1919: 2).

Osmanlı aydınları dışındaki sıradan okuyucu kitlesinin de kitapçılara gelmesini sağlayan isimlerden biri olduğu görülen Mustafa Reşid yakaladığı popülerliği Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal, Recai-zâde Ekrem gibi tanınmış edebiyatçılarla kurduğu yakın ilişkilerle perçinlemiştir. Süleyman Nazif'in bu konuyla da ilgili aktardıkları bulunmaktadır:

"Şinasi ile Ziya Paşa merhumlar istisna olunursa Tanzimat-ı Hayriye'den sonra gelen bilumum edebiyat üstadı Mustafa Reşid Bey'i tanımıştır. Namık Kemal merhum 'evlat', 'ağabey', 'Reşidcik' hitaplarıyla mektuplar yazar... Ahmet Mithat Paşa onu İzmir'de alikoymaya çalışır, Cevdet Paşa neşrolunmamış makale ve gazellerini Mustafa Reşid Bey'in mecmualarına verir... Biraz titiz biraz merdümگیرiz olan üstat Ekrem, şairi evine daima bir küçük birader gibi kabul ederdi" (Süleyman Nazif, 1919:2).

Genellikle duygusal ve içe kapalı bir kişi olmasına karşın, kişiliğinin nezaketli ve neşeli tarafları nedeniyle dönem edebiyatının ileri gelenlerinin özel hayatlarına dâhil ettikleri Mustafa Reşid'in kendi nesli ile de iletişim halinde olduğu görülmektedir. Özellikle Nabi-zâde Nazım ve Beşir Fuad ile kurduğu dostluk ve Muallim Naci, Fazlı Necip ve Mehmet Ziver gibi isimlerle edebiyata dair fikir alış verişinde bulunması, bu edebiyatçıların farklı vesilelerle Mustafa Reşid hakkında yazılar kaleme almalarını sağlamıştır. Bu çerçevede 1885 yılında çıkardığı *Tezki-i Mazi* adlı altı hikâyeden oluşan eseri için Fazlı Necip Nihal mecmuasında,

"Şu sözümle size ne kadar büyük bir takdir, ne gibi birtakım hissiyat arz etmek istediğimi ben söylemeden siz anlamış olsanız vallahi mesut olurum. Çünkü tasvirinden cidden acizim. Tezki-i Mazi'yi gördüm, okudum. Beğendim demek pek âdi kalır. Hayran oldum. Yalnız ben değil her okuyan öyle" (Fazlı Necip, 1303: 108).

diyerek övgülerini dile getirmiştir. *Ömrümün Üç Ayı* (1883), *Bir Çiçek Demeti* (1885), *Gözyaşları* (1886), *Bedâyi'ü'l İnşa* (1886) çoğunlukla ara nesil edebiyatçıları tarafından olumlu eleştiriler alan diğer eserleridir. Ancak Mustafa Reşid henüz hayattayken eserleri ile ilgili olarak olumlu eleştiriler kadar olumsuz eleştirilerle de karşılaşmıştır. Ali Kemal çıkardığı Peyam gazetesinde,

"Bu zat pek garip bir muharrir idi. Fevkalade bir iktidara malik değildi, hiç değildi; fakat evvela neşrettiği mektuplardan anlaşıldığına göre Kemal Bey'den itibaren bütün eazım-ı üdeba (büyük edibler) ile teklifsiz idi" (Ali Kemal, 2004: 38).

demiş ve Mustafa Reşid'in sosyal bağlarının gücü yanında, edebi yeteneğinin kısıtlılığını dile getirmiştir. Ölümünden sonraki dönemlerde ise kendisine biçilen değeri Orhan Okay (2012: 193)'ın "Mustafa Reşid edebiyat tarihimizde epey arka planda kalmış bir şair, romancı ve hikâyecidir" sözleri özetlemektedir. Bu sözler yazarın edebi faaliyetlerde bulunduğu dönemde popüler olmasına karşın, edebiyat tarihi içerisinde kalıcı bir yer edinemediğinin ifadesidir. Nitekim 1936 yılındaki ölümünün Kurun gazetesinin (1936: 4) Polis Haberleri köşesine "Beyoğlu'nda Bekâr sokağında 10 numaralı evde oturan 77 yaşında mülkiye mütekitlerinden Mustafa Reşit dün sabah odasında ölü olarak bulunmuştur" cümlesiyle yansımaları, 19. yüzyılın sonlarında kendisinin de dâhil olduğu basın dünyasının ve toplumun hafızasından silindiğini gösterir mahiyettedir. Bu haberden üç gün sonra aynı gazetede "Mustafa Reşit" başlığıyla yayınlanan bir yazıda verilen daha ayrıntılı bilgiler ise bir hafıza tazeleme çalışması olarak yorumlanmalıdır.

İkinci nesil ile Servet-i Fünûn arasında köprü vazifesi gören ve edebi yetenek açısından kendinden öncekini aşamayıp sonrakinin ise gölgesinde kalan ara neslin mensuplarından biri olarak Mustafa Reşid, pek çok nesildaşı gibi edebiyat dünyasında uzun süreli bir etki yaratamamıştır. Ancak üzerine kapsamlı bir çalışma yapılmamış ara nesli içerisinde barındırdığı çokseslilik ve esneklik üzerinden tanımak, öncesi ve sonrasıyla Batı etkisindeki yerli edebiyatı çözümlemek açısından önemlidir. Bunun yanında ara nesil içerisinde Mustafa Reşid'i ele almak ise söz konusu çoksesliliğin ve esnekliğin sınırlarını görmek açısından değerlidir. Bu bağlamda yazarı önceki bölümde değinilen iki tartışma eşliğinde incelemek yararlı olacaktır. Mustafa Reşid, keskin kamplaşmalara dönüşmeyen söz konusu iki tartışmanın ilkinde yeni edebiyat kanadında konumlanmış, bu nedenle ikinci tartışmaya da doğrudan dâhil olmuştur. Ancak mevcut tartışmaların yaygın olarak tenkit/eleştiri yazılarıyla sürdürüldüğü ortamda Mustafa Reşid kendisini bu türde yazılar kaleme alarak değil, daha çok eserleriyle ifade etmeyi seçmiştir.

Mustafa Reşid, ara nesil içerisinde hem şair hem de nâsir kimliği ile var olmuştur. (Özarslan, 1996: 195). Basiret gazetesinde küçük hikâyeler kaleme alarak başlayan yazı hayatı, 1880'de çıkardığı Şark ve 1883'te çıkardığı Envâr-ı Zekâ mecmualarında farklı türlerde çalışmalarını da sergilediği bir çeşitlilikle devam etmiştir. Ağırlıklı olarak, ara neslin ikinci nesilden devraldığı toplumsal gelişmelere kapalı ve bireysel meseleleri ön plana alan bir edebiyat anlayışını benimseyen Mustafa Reşid, kendi kişilik özellikleriyle de örtüşür bir biçimde duygusal temaları ön plana çıkarmıştır. Bu nedenle Mehmet Kaplan tarafından ara neslin göze batan santimentalistlerinden* biri olarak tanımlanan edebiyatçının şiirleri, hikâyeleri ve romanları arasında tematik bir benzerliğin olduğu görülmektedir: Her üç türde de genellikle dünyevi aşk ile sevgili ve devamında yaşanan ayrılık, aşk acısı gibi temaları işlemiştir. Nitekim 1886 yılında Nihal mecmuasında çıkan şarkı formunda yazdığı ilk şiirinde,

"Hâbgâh-ı yâre vardım arz için ahvâlimi
Bir perişan hâlini gördüm, unuttum hâlimi
Sînesinde, gerdeninde gizlenen âmâlîmi
Leblerimle topladım, tebrik edin ikbâlîmi" (Ali Kemal, 2004: 39)

dizeleriyle sevgiliyle yaşanan bir ânı dillendirirken,

"Gel, gel! Bu şeb ey hayâl-i dildâr,
Hicrân ile mustarib dil-i zâr

* Bu terim *TDK Sözlük*'te, "Aşırı duygululuk, davranışlarına duygularıyla yön veren kimsenin durumu" olarak tanımlanmıştır.

Attı dile yâr-ı bi-mürüvvet
 Bir tatlı bakışla bin merâret!..
 Mes'ud olacak idim eğer yâr,
 Olsaydı senin gibi vefâ-kâr!" (Özarslan, 1994: 115)

dizeleriyle de sevgiliye olan sitemini dile getirmiştir. Hemen her şiirinde aşka dair farklı bir ayrıntıyı ele alan Mustafa Reşid'in dizeleri, gençler arasında oldukça tutulmuş ve Süleyman Nazif'in kendisini 'muaşaka şairi' olarak isimlendirmesine neden olmuştur. Şiirlerini dergilerde yayınlamaktan daha çok kitaplaştırmayı tercih eden edebiyatçının *Şükûfe-i İstiğrak* (1892), *Medfûn Emeller-1* (1919), *Medfûn Emeller-2* (1924) adında üç şiir kitabı mevcuttur. Bu türde verdiği eserlerinin görece azlığı ve geniş zaman aralıkları ile çıkartılmış olmasının nedeni, Mustafa Reşid'in edebi faaliyetlerinin önemli bir kısmını hikâye ve roman türüne ayırmış olmasıdır. Bu bağlamda tanınmasında arka arkaya çıkardığı *Bir Çiçek Demeti* (1885), *Tezkir-i Mazi* (1885), *Cüzdanımda Birkaç Yaprak* (1886), *Tesâvir-i Hayat* (1894) gibi hikâye kitapları ile *Flora* (1885), *Lorans* (1892), *Defter-i Amâlim* (1892), *Son Salon ve Aşk* (1899) gibi romanlarının daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. *Bir Çiçek Demeti*'nde evliliği ve genç kızların eş seçiminde dikkat etmesi gereken hususları, *Flora*'da deniz kenarında gezerken kıyıya vuran bir kayığın içerisinde yaralı bulunduğu kıza âşık olan bir şairi ve kızın ailesinin izin vermemesi nedeniyle birlikte kaçmalarını, *Lorans*'ta Madam Hanrietta'nın salonunda görüp beğendiği genç bir kızla türlü zorluklara karşın bir araya gelmek isteyen ve Alfred de Musset gibi olduğu vurgulanan genç bir şairin yaşadığı acıları, *Defter-i Amâlim*'de ise Tepebaşı'nda bir operayı izlemeye giden genç bir adamın locada görüp âşık olduğu Estella'nın İtalya'da ölmesi ile hayallerinin yarıda kalmasını anlatır. Diğer hikâye ve romanlarında da basit ve birbirine benzeyen bir kurgu etrafında sonu mutlu ya da mutsuz biten aşkları işleyen Mustafa Reşid, yazmayı sevdiği temanın dönem Osmanlısında bir tabu olması nedeniyle kısa sürede dikkatleri üzerine çekmiş ve popülerite kazanmıştır. Ancak edebiyatçının elde ettiği başarıda kullandığı tema kadar, bu temayı işleyiş ve ifade ediş biçimi de etkili olmuştur. Beslendiği Batılı yaşam tarzı çerçevesinde eserlerinde kadın-erkek ilişkilerini geleneksel kodlarla değil de modern kodlarla ele almayı tercih eden Mustafa Reşid, çizdiği resmin toplumsal gerçeklerle sınırlı bir örtüşürlüğü olmasına karşın yeniliği nedeniyle ilgiyle karşılanmıştır. Benimsediği sade ve anlaşılır ifade tarzı ise okuyucularda bir gerçeklik hissi yaratmış ve eserlerinin samimi bulunmasını sağlamıştır. Yaşanan anlar ve bu anların insanlar üzerinde bıraktığı etkiyi abartılı olmayan bir dille aktaran edebiyatçı, üslubuyla ilgili olarak dönem edebiyatçılarından da olumlu tepkiler almıştır: Beşir Fuad kendisinden "... lisanımıza sadelik içinde bir letafet vermiş olan Envâr-ı Zeka muharriri..." (Okay, 2012: 118) olarak bahsetmiş, edebiyat alanındaki yeteneğini sınırlı bulmasına karşın Ali Kemal ise onunla ilgili olarak "... ruhsuz olmakla beraber – tabii olduğu için sevimli- eserler neşreyliyor..." (Ali Kemal, 2004: 38) demeyi ihmal etmemiştir.

Mustafa Reşid yukarıda bir kısmına değinilen eserlerinin gösterdiği özellikler ışığında, ara neslin yüzü Batı'ya dönük mensuplarından biri olmuştur. Dünyayı algılayış biçimi ile tutarlı olarak yerli edebiyattaki Batı etkisini ikinci neslin önde gelen isimlerinden Recai-zâde Ekrem üzerinden benimseyen edebiyatçı, bu etkinin güçlü bir mukavemetle karşılaştığı şiir türünde bile günlük yaşam içerisindeki dünyevi arzuları işleyerek inisiyatifini eski edebiyattan yana değil, yeni edebiyattan yana kullanmıştır. Söz konusu tercih, yakın arkadaş olmalarına karşın eski edebiyatçıların kendilerine lider olarak seçtikleri Muallim Naci ile aralarının açılmasına ve onun tarafından,

"... Ne anlarsın, ne istifhâm edersin anlayanlardan
 Aceb nâ-kabil-i har-şîvesin, mahlûk-ı âharsın!"

Turkish Studies

Beni tahkir eder her kavlı ü fi'liyle diyormuşsun!

Seni tahkire hâcet var mıdır? Zâten muhakkarsın!..” (Ali Kemal, 2004: 70).

gibi sert dizelerle eleştirilmesine neden olmuştur. Mustafa Reşid'in yeni edebiyat kanadı içerisinde konumlandığı için dâhil olduğu Batılı edebi akımlarla ilgili tartışmada ise gerek dönem koşulları gerekse duygusal kişilik yapısı ile romantizme daha yakın durduğu görülmektedir. Nitekim kaleme aldığı eserlerde genel olarak işlediği aşk teması, romantik akımın öncelik tanıdığı temalardan biri olmuştur. Kişisel duygulara ve hayallere, dış dünyanın somut gerçeklerinden daha fazla önem veren romantizmin Beşir Fuad öncülüğünde eleştiri aldığına önceki bölümde değinilmişti. Düşüncelerinin merkezine bilimsel ilkeleri koyan Beşir Fuad, ikinci nesilden devralınan romantizmi eleştirirken realizmin tanıtılmasını da amaçlamıştır. Realizmi önemsemesinin nedeni ise bu akımın pozitif bilimler aracılığıyla keşfedilen maddi varoluş yasalarını gerçeğin ölçütü olarak kabul etmesidir. (Fildiş, 2017: 577). Bu çerçevede kendi çıkardığı Hâver ile Güneş dergilerinde ve dönemin önde gelen gazetelerinden Tercüman-ı Hakikat ve Saadet'te edebi ve fenni içerikli pek çok yazı kaleme almıştır. Beşir Fuad'ın düşüncelerinin yer bulduğu dergilerden biri de Mustafa Reşid'in çıkardığı Envâr-ı Zekâ olmuştur. Özellikle yazı hayatının ilk çalışmalarından biri olan, Almancadan çevirdiği ve kalbin fizyolojik yapısını anlatan *Kalp* adlı yazı dizisi, bu dergide altı sayı boyunca toplam yirmi yedi sayfa olarak yayınlanmıştır. Kalbin duyguların merkezi olmadığını, tulumba görevini yerine getiren bir organ olduğunu anlatan yazı, Beşir Fuad'ın romantizme mesafeli; ancak realizme yakın bir duruş sergilediğinin ilk belirtilerinden biri olarak görülebilir. Kendilerini iki ayrı kanatta konumlandırmalarına karşın yazı çalışmalarında birbirlerini destekleyen iki ismin ilişkisi edebiyatla sınırlı olmamış, arkadaşlıkları Beşir Fuad'ın ölümüne kadar sürmüştür. Söz konusu arkadaşlık, yaşadığı dönemde Batı'nın kültürel birikimini kapsamlı olarak bilen ender isimlerden biri olan Beşir Fuad'ın düşünsel açıdan Mustafa Reşid'i etkilemesine imkân vermiştir. Bu etkinin gözle görülür en somut yansıması ise Mustafa Reşid'in 1886 yılında kaleme aldığı *Gözyaşları* adlı eseridir. Bir geçiş dönemi olması nedeniyle tartışmasız doğruları değil, tartışmalı fikirleri ön plana alan ara nesil; bünyesinde barındırdığı fikirsiz ikiliklere karşın, bu ikilikleri aynı anda muhafaza eden mensupları ile çoksizli ve esnek bir yapıya sahip olmuştur. *Gözyaşları*, romantizm-realizm tartışmasında kendisini romantizmin yanında konumlandıran Mustafa Reşid'in ara neslin mevcut yapısı ile örtüşen bir çoksizliliğe ve esnekliğe sahip olduğunu göstermektedir. İçerisinde barındırdığı realist öğelerle bu eser, bir taraftan hakkında kaleme alınan eleştiri yazılarıyla mevcut tartışmayı daha da alevlendiren, diğer taraftan ise Beşir Fuad'ın tanıtmaya çalıştığı realizmin ara nesil içerisinde nasıl yankılandığını gösteren bir belge niteliğindedir.

Romantizm ve Realizm 'Ara'sında Bir Eser: Gözyaşları

Gözyaşları; birbirinden farklı temalar çerçevesinde sonu gözyaşı ile biten hikâyeleri ve mensur şiirleri içeren, edebiyat çevrelerindeki etkisi hacminden daha büyük olmuş bir risaledir. Risalenin önemli bir kısmını oluşturan hikâyelerin kaynağı yazarın gençlik günleridir. Bu hikâyelerin birincisinde, kendisinden birkaç yaş büyük bir komşu kızıyla yaptığı deniz kenarı, orman ve mandıra gezileri anlatılmaktadır. Geziler esnasında yenilen ve içilen taze besinler, çobanın çaldığı kavalın yarattığı hoşluk ve kuzuları sevmek gibi anlarla süslenmiş masum arkadaşlık ilişkisi, kızın ani bir biçimde hastalanıp ölmesi ile yarıda kalmaktadır. Tüm bir yazı komşu kızıyla mutlu geçiren yazarın ise gözyaşı dökmek dışında yapabileceği bir şey bulunmamaktadır. 'İlk Gözyaşı' adlı bu hikâyeyi takip eden ikinci hikâyede ise yazarın Çamlıca'da gezinti yaparken bir köşkün penceresinde gördüğü ve âşık olduğu bir genç kızla tanışma çabaları ve genç kızın lalası aracılığıyla mektuplaşmaları işlenmektedir. Bir süre sonra buluşmaları da mümkün olan âşıklar, birinci hikâyeden farklı olarak kavuşmuş olmanın sevincini gözyaşlarına boğularak yaşamaktadırlar. İkinci ile bağlantılı üçüncü ve sonuncu hikâyede ise sevdiğinin ertesi gün ailesiyle birlikte şehirden ayrılacağı haberini alan yazarın yaşadığı üzüntü ve kaçınılmaz ayrılık nedeniyle sevdiğiyle birbirlerine sarılıp ağlamaları

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/13

anlatılmaktadır. Farklı zamanlarda yaşanmış bu üç hikâyenin ortak noktası gözyaşı ile sonlanmalarıdır. Nitekim ilk hikâye, ‘Ah, o gözyaşları ne kadar acıydı!’ cümlesiyle biterken, ikinci hikâye ‘Ah, o gözyaşları ne kadar tatlıydı!’ ve üçüncü hikâye ise ‘‘Ah, o gözyaşları ne kadar acıydı!’ sözleriyle tamamlanmaktadır. Ölüm acısı, kavuşmanın sevinci ve ayrılık hüznü gibi birbirinden farklı üç duygu durumunda da benzer bir tepkinin verilebileceğini göstermek isteyen Mustafa Reşid, hikâyelerindeki duygu çeşitliliğini ‘Birkaç Damla Daha’ başlığı altındaki mensur şiirleri aracılığıyla da arttırmıştır. Bu çerçevede ilk mensur şiirinde, farklı ailelere mensup iki çocuğun aralarındaki ekonomik uçuruma rağmen doğarken ağlamak konusunda ortaklaştıklarını anlatmış ve parçayı ‘O gözyaşları, ne kadar ibret-âmizdir.’ diyerek bitirmiştir. İkinci mensur şiirinde ise biri yaşlı diğeri genç iki adamın mezar başlarında sevdikleri kadınlara döktükleri gözyaşlarını resmedip parçayı, ‘O gözyaşları ne kadar rikkat-engîzdir.’ sözleriyle sonlandırmıştır. Bir çobanla sevdiğinin bir arada olmanın mutluluğuyla birbirlerine şarkılar söyleyip ağlamaları ve verem olan bir genç kızın yanağına düşen bir damla gözyaşı eşliğinde giyemediği gelinliğiyle defnolunmayı vasiyet etmesi ise Mustafa Reşid’in okuyuculara gözyaşının hayatın hemen her aşamasında var olduğunu gösterme çabası olarak okunabilir. Yazarın duygusal kişilik yapısıyla kaleme aldığı bu hikâye ile mensur şiirler, onun insanlar arasındaki ilişkilere odaklı dikkatini yansıtmakta ve hem temalar hem de temaları işleyiş biçimi açısından *Gözyaşları*’nı romantizm etkisinde bir eser haline getirmektedir.

Gözyaşları yukarıda değinilen hikâye ve mensur şiirler dışında, ‘Gözyaşı Nedir?’ ve ‘Gözyaşı Lisanından’ başlıklı kısımları da içermektedir. Bu kısımların mukaddime olan ilkinde Mustafa Reşid gözyaşını tanımlamaktadır. Ancak yazar bu tanımlamayı, esere hâkim romantik öğelerle örtüşmeyen bir biçimde ‘Berrak, rahiyasız, tuzluca bir mâyidir; tahminen yüzde doksan dokuzu su ve bâkisi klor sodyum, fosforit sud ve fosforit kils’den mürekkep olup bundan başka daha bazı emliha âsarını ve mikdar-ı cüz’i eczâ-yı uzviyete havidir.’ sözleriyle yapmaktadır. Mukaddime kısmında kullanılan bakış açısının ‘Gözyaşı Lisanından’ kısmında da korunduğu görülmektedir. Bu kısımda Mustafa Reşid; okyanuslarda iken buharlaşıp gökyüzüne karışan, ardından yağmur olup yeryüzüne düşen ve yeraltı suları ile birleşip bir ırmak aracılığıyla yeryüzüne çıkan bir su damlasının macerasını kendi ağzından anlatmaktadır. Denize karışmak üzereyken rüzgâr ile toprağa savrulan su damlası, bir ağaç kökü tarafından emilip dallara ulaştıktan sonra ağacın meyvesi olarak bir elmanın içine yerleşmektedir. Dünya içerisindeki macerası burada sonlanmayan su damlası, elmayı yiyen genç bir kızın kanına karışıp, vücuttaki iç işleyiş ile gözyaşı bezlerine ulaşmakta ve en nihayetinde gözyaşı olarak tekrar vücudun dışına çıkıp buharlaşarak gökyüzüne geri dönmektedir. Dünyanın doğal döngüsünü açıklayan bu satırlarda su damlasının dönüştüğü şeyler arasında gözyaşının olması, insanın bu doğal döngünün bir parçası olduğu gerçeğinin vurgulanması olarak yorumlanabilir. ‘Gözyaşı Lisanından’ başlığı altında daha genel açıklamalar yapılmış olsa da bu kısmın mukaddime ile ortaklaşan noktası, gözyaşının bilimsel bir bakış açısıyla ele alınması ve beynin gönderdiği emirle vücut tarafından salgılanan bir sıvı olarak tanımlanmasıdır. Söz konusu iki kısımda gözyaşının üzüntü ya da sevinç gibi duygu durumlarından öte bilimsel bulgularla açıklanması, eseri gerçekleri kendisine rehber edinmiş realizmin etkisinde bir eser haline getirmektedir.

Ara neslin hem romantik hem de realist eğilimlerini bünyesinde barındıran *Gözyaşları*, dönem edebiyatçıları tarafından farklı tepkilerle karşılanmıştır. Bu tepkiler içerisinde en ses getirenleri Recai-zâde Ekrem ile Beşir Fuad’ınkiler olmuş, kaleme aldıkları takrizler edebiyat çevrelerinde bir süredir devam eden romantizm-realizm tartışmasını tekrar alevlendirmiştir.

Eserle ilgili ilk takrizi yazan Recai-zâde Ekrem öncelikli olarak eseri beğendiğini söylemiş ve tebriklerini sunmuş; hatta Mustafa Reşid’e hikâyeleri uzatıp kitabı neden büyütmediğini sormuştur. Çünkü ona göre Mustafa Reşid, okuyucuları sıkmadan bu hikâyeleri daha detaylı olarak işleyecek yeteneğe sahiptir. Sıralanan olumlu düşüncelerin ardından Recai-zâde Ekrem eserle ilgili sorunsallaştırdığı noktaları dile getirmiştir. Bu noktalardan ilki,

Turkish Studies

“Saniyen, ben o mukaddime-i mutasallifâne-i fen perdâzâneden bir şey anlamadım. Mâsumane bir lisan, sâde-dilâne bir beyan ile nakl-i macerâ-yı sirişk eden öyle ufacık bir risâlenin başında birtakım istilâhat-ı garibe ve tabirât-ı nâ-şinîde bir imlâ olunmuş o koca dîbâce-i hâce-i irâcenin ne işi var?” (Recai-zâde Ekrem, 1999: 325).

sözleriyle mukaddimenin içeriğidir. Recai-zâde Ekrem mukaddimede dile getirilenlerin eserin içeriğiyle örtüşmediğini söylemiştir. Edebiyatta ihtiyaca göre ilmi konulara değinilebileceğini; ancak bunun gösterişten uzak bir biçimde bir iddianın ispatı veya bir fikrin izahı gibi bir fayda içeriyorsa anlamlı olacağını belirtmiştir. Mukaddimenin anlamsızlığını ifade eden bu sözlerin gerisinde Recai-zâde Ekrem’in gözyaşlarına yüklediği anlamın farklılığı yatmaktadır. Ona göre gözyaşları,

“... mazlûmiyetin şefi’i, masumiyetin tesellisidir. İhlâs ve hakikatin tercüman-ı sıdk u beyanı gözyaşlarıdır. Vicdanın serveti onunla belli olur, kalbin safveti onunla kaimdir. Gözyaşı vesile-i nüzul-i rahmettir. Kendisi ise öyle bir rahmettir ki safâ-efzâ-yı cân hayat-bahş-ı insanıyettir.” (Recai-zâde Ekrem, 1999:323).

Gözyaşlarını şiir gibi, müzik gibi etkisi doğrudan ruha olan bir gerçeklik biçiminde algılaması, Mustafa Reşid’in açıklamalarından farklı olarak duygulara dayalı ve soyut bir tanımlama yapmasını sağlamıştır. Bu nedenle Recai-zâde Ekrem söz konusu bahsi, yazarın yerinde olsaydım gözyaşlarının bilimsel açıdan kaynağının ne olduğuna değil, edebi bir metinde nasıl anlatılabileceğine odaklanırdım sözleriyle kapatmıştır. Takrizini tamamlarken sarf ettiği, Mustafa Reşid’in kalemi ve eserleriyle edebiyatı bezeyen gençlerden biri olduğu ve kendisini yararlı eserlerin yayınlanmasına adarsa mesafe kat edebileceği sözleri ise hem genel olarak ikinci neslin kendi gölgesinde kalmış ara nesle bakışını özetler niteliktedir hem de romantizm akımının yerli öncülerinden bir edebiyatçının ‘kuru gerçeklere’ yer veren bir genç edebiyatçıya ‘doğru yola dön’ çağrısıdır.

Gözyaşları ile ilgili Beşir Fuad’ın kaleme aldığı takriz ise Mustafa Reşid’in edebi gücünün okuyucuların malumu olduğunu ve önde gelen edebiyatçıların eserleri hakkında dile getirdikleri beğenilerle de bunun onaylandığını, dolayısıyla kendisine söyleyebilecek fazla bir şey kalmadığını belirtir övgü dolu bir girişle başlar. Söz konusu övgüler, Recai-zâde Ekrem’in eleştirdiği mukaddime üzerinden yazarın şahsiyetine de yönelir ve Beşir Fuad,

“... bir müddet-i cüziyye zarfında, sa’y u ikdâmın sâyesinde, iktitâf ettiği semerât-ı fenniyyenin zekâ ve istidâdının mertebesini takdir edemeyen akıllara hayret verecek bir derecede olduğunu ve hissiyyât-ı terakki-perverâneni bil-fiil isbât eylediğini görüp de müteşekkir olmamak müstahîl bulunduğunu kemâl-i memnuniyetle beyân-ı kâfi görüyor isem de şurasını ilâveden kendimi men’edemiyorum...” (Beşir Fuad, 1989: 109).

diyerek eserle ilgili daha detaylı bir değerlendirmeye girer. Bu bağlamda yazarın ‘Gözyaşı Lisanından’ kısmında gözyaşının oluşumunu kendi ağzından anlatmasını tabii bir benzetme, beynin gözyaşı bezlerine gözyaşının dışarı çıkartılmasıyla ilgili uyarılar göndermesini ise gerçeğe uygun bir ifade olarak değerlendirir. Beşir Fuad her edebiyatçıya nasip olmayacağını vurguladığı bu cümlelerin altını çizdikten sonra, esere kendisinden önce Recai-zâde Ekrem tarafından yazılan takrizi okuması olmanın ön hazırlığı ile realizm zemininden romantizme ve romantiklere yönelik eleştiriler yapmayı da ihmal etmez ve şöyle der:

“Vâkıa sermayeleri hayal ve binaenaleyh eserlerinde hakikat bulmak beyabanda menba keşfetmek kadar müteassir olan bazı hayalperestân ‘dimag’

tabirini hoş görmeyip: “Hissiyât-ı âşıkânenin kalbde kopardığı fırtına seylâb-ı gamı cûş u hurûşa getirdi” yollu saçmaları tercih etmek isterler ve belki hakikati hayale fedâ etmekte kendileriyle hem-hal olmak istemediğin için aleyhinde vızıldarlar ise de bunların ne ehemmiyeti olabilir?” (Beşir Fuad, 1989: 109).

Bu sözlerle Mustafa Reşid’in gözyaşına dair beyin üzerinden yapılan bilimsel açıklamaları değil de kalp üzerinden yapılan duygusal açıklamaları tercih eden romantiklerin önemsiz eleştirilerine kulak asmamasını istemiştir. İlerleyen satırlarda pek çok maceranın ardından bir genç kızın gözyaşına ve ardından buhar olarak gökyüzüne yükselen su damlasının ağzından söylenen “Bakalım deverân daha ne hale koyacak!” sözlerine yer veren Beşir Fuad, söz konusu sözlerin döngünün devamlılığını dile getirmesi nedeniyle alkışa değer olduğunu belirtmiş ve takrizini Mustafa Reşid’in sahip olduğu yetenek ve zekâ ile gündün güne daha iyi eserler vereceğine duyduğu inançla sona erdirmiştir.

Beşir Fuad yukarıda değinilen takrizi dışında, Recai-zâde Ekrem’in takrizinde yer verdiği realistlere yönelik sözlerine daha kapsamlı bir cevap verme ihtiyacı hissetmiş ve Saadet gazetesinde ‘Ağla Hey Gözlerim Ağla’ adında bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda öncelikle gözyaşlarına dair detaylı bilimsel bilgiler veren Beşir Fuad; gözyaşlarının gözün dış köşesinin üst kısmında bulunan gözyaşı bezleri aracılığıyla salgılandığını, gözkapakları açılıp kapandıkça gözün tamamına yayıldığını ve böylece bu organı mikroplardan koruduğunu söylemiştir. Bunun yanında gözyaşlarının vücut içerisinde gözün kurumasını engelleme ve şeffaflığını muhafaza etme gibi işlevler de yüklendiğini eklemiştir. “İşte ale’ d-devam infirağ eden bu gözyaşı makineye verilen yağ kabilinden olarak vazife-i mahsusasını ifâ ettikten sonra yine bir başka vazife ifâ eder” (Beşir Fuad, 1999: 329-330) diyerek, gözyaşı salgısının burun ile gözün bittiği noktalarda bulunan delikler ve kanallar aracılığıyla alınan nefesin gerekli düzeyde nemlendirilmesini sağladığını belirtmiştir. Bu görevlerin ifa edilmesi için ağlamaya ihtiyaç olmadığını söyleyen Beşir Fuad, ağlama edimini ise artan gözyaşının söz konusu kanallardan geçemeyecek çokluğa ulaştığında göz kapaklarından taşması olarak tanımlamıştır. Öfke, keder, sevinç yanında; sıcak çorba içme, keskin hardal yeme, toz kaçması ve parlak bir şeye dikkatlice bakma gibi durumlarda da ağlama ediminin gerçekleşebileceğini belirten Beşir Fuad, bu bağlamda gözyaşlarının tek başına belli bir anlam ifade etmediğini aktarmıştır. “Kâffe-i alâimiyle girye mutlak surette ne ihlâs ve hakikatin tercüman-ı sâdıkı olabilir, ne safvete delâlet eder, ne de saffet mümeyyize-i insaniyedendir” (Beşir Fuad, 1999: 331) diyerek Recai-zâde Ekrem’in gözyaşları ile ilgili olarak takrizinde dile getirdiği sözlerin gerçeği yansıtmadığını belirten yazar, bunu ‘timsah gözyaşları’ tabirini hatırlatıp gözyaşlarının ikiyüzlülüğe de yorulabileceğini söyleyerek göstermiştir. Yazıda ayrıca çocukların, akıl hastalarının ve sarhoşların da ağladığına değinen Beşir Fuad, Recai-zâde Ekrem’in belirttiği gibi gözyaşlarının insanın olgunluğundan da kaynaklanmayabileceğini sözlerine eklemiştir. Tüm bu örneklerin ardından vardığı sonuç ise Recai-zâde Ekrem’in savunduğunun tersine gözyaşından bahsetmek için fizyoloji bilmek gerektiğidir. Bu zorunluluğu bir marangozun sahip olması gereken geometri bilgisine benzeten yazar, ustadan öğrenilen kulaktan dolma bilginin yetersizliğine vurguda bulunarak konuyu fizyolojiye getirmiş ve gözyaşları meselesinde kendi gözlemleriyle yetinenlerin ya durmaları gerektiğini ya da devam ederlerse saçmalamalarının kaçınılmaz olacağını söylemiştir. Bu saptamalarıyla Recai-zâde Ekrem ve genel olarak romantiklerin bilimsel bilgiye kapalılıklarını eleştirmiştir.

Recai-zâde Ekrem ve Beşir Fuad tarafından kaleme alınan her iki takrizde de beğenilerin ve olumsuz eleştirilerin bir arada yer aldığı görülmektedir. Recai-zâde Ekrem’in mukaddime kısmındaki realist unsurlar nedeniyle eleştirdiği, hikâyeler ve mensur şiirler kısmındaki romantik unsurlar nedeniyle de övdüğü eseri Beşir Fuad aynı nedenlerle; ancak tam tersi tepkiler vererek değerlendirmiştir. *Victor Hugo* biyografisinin ara nesil mensuplarından Menemenli-zâde Mehmet

Turkish Studies

Tahir tarafından eleştirilmesiyle başlayan romantizm-realizm tartışması, Beşir Fuad'ın *Gözyaşları* eserine yazdığı yukarıda değinilen iki yazı ile daha da alevlenmiştir. Recai-zâde Ekrem'in yazdığı takriz dışında kendisini geride tuttuğu tartışma, Beşir Fuad'ın amaçladıkları çerçevesinde realizmin ara nesil içerisinde belli bir hareket alanına sahip olmasına ve Servet-i Fünûn kuşağına aktarılacak bir birikim olarak ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Diğer taraftan söz konusu yazıların varlığı, *Gözyaşları*'nin dönem içerisinde hacminden daha büyük bir üne kavuşmasına da katkı sağlamıştır.

Sonuç Yerine

1839 yılında ilan edilen ferman ile başlayan ve aynı isimle anılan Tanzimat Dönemi, devleti ayakta tutma idealiyle 18. yüzyıldan itibaren benimsenen ve öncelikli olarak askeriyede uygulanan Batılılaşma siyasetinin daha geniş bir alanda dolaşıma girmesini sağlamıştır. 1876 yılına kadar devam eden dönem; eğitim, hukuk ve ekonomide Batı'nın model alındığı pek çok yeniliğin hayata geçmesine sahne olmuş; ancak özellikle edebiyat alanında yürütülen faaliyetlerle içeriye Batı'nın sadece pratik tarafları değil, düşünce birikimi de aktarılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Osmanlı'nın Batılı anlamda ilk aydınları olarak değerlendirilebilecek İbrahim Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın Yeni Osmanlılar adıyla yürüttükleri siyasi faaliyetlerle meşrutiyetin ilanı taleplerini dillendirirken, eşzamanlı olarak yürüttükleri edebi faaliyetlerle de Batı etkisinde yerli bir edebiyatın temellerini attıkları görülmektedir. Tanzimat Dönemi'nde varlık gösteren ve edebiyat tarihçilerinin ilk nesil adını verdikleri bu isimler; siyasi ve edebi kimliklerini birbirinden bağımsız algılamamaları nedeniyle sosyal içerikli bir edebiyat anlayışını temsil etmişlerdir. Edebiyata Batılı kültürel değerlerin toplum tarafından özümsemesine yardımcı bir enstrüman anlamı yükleyen ilk nesil, 1876 sonrası değişen siyasi koşullarla beraber sönmüş; ancak temellerini attığı Batı etkisindeki yerli edebiyat içerdiği farklılıklara rağmen gelişimini sürdürmüştür.

Tanzimat Dönemi'nin siyasi Batılılaşmaya yer açan 'görece özgür' koşullarının ardından, 1876 yılından 1909 yılına kadar süren 2. Abdülhamid Dönemi başlamıştır. Bu dönemde siyasi Batılılaşmaya mesafeli yaklaşım; ancak kültürel Batılılaşma desteklenmiştir. Tanzimat'tan farklı olarak padişahın merkezileşen bir yönetimin varlığı, Batılı siyasi modelleri içeride seslendiren muhalif kadroların ortaya çıkmasını belli bir süre engellemiş; ancak edebi faaliyetler yoğunluk kazanmıştır. Bu yoğunluğun en önemli göstergesi, 2. Abdülhamid'in iktidarı boyunca ortaya çıkan edebi nesillerin varlığıdır. 33 yıllık dönem içerisinde 1876-1878'de ikinci nesil ve 1896'da Servet-i Fünuncular Batı etkisindeki yerli edebiyatın iki önemli aşamasını oluşturmuşlardır. Her iki nesil de benzer siyasi koşullarda ortaya çıkmaları nedeniyle sosyal duyarlılıkları törpülenmiş ve bireysel meselelere odaklı bir edebiyat anlayışını temsil etmişler, bu nedenle birbirlerinin devamı olarak görülmüşlerdir. Dolayısıyla Recai-zâde Ekrem, Abdülhak Hamid gibi isimlerin öncülük ettiği ikinci neslin Tevfik Fikret ve Halid Ziya gibi isimlerin öncülük ettiği Servet-i Fünûn nesline kaynaklık ettiği söylenebilir. Nitekim ikinci neslin edebiyata yüklediği 'edebiyat edebiyat içindir' anlamı Servet-i Fünuncular tarafından korunmuştur.

Tanzimat Dönemi'nde ilk nesil ile temelleri atılan Batı etkisindeki yerli edebiyatın 2. Abdülhamid Dönemi'nde desteklenen kültürel Batılılaşma ile yoğun faaliyetlere sahne olması, edebiyatın gençler arasında da bir uğraş olarak benimsenmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Mehmet Kaplan'ın sonradan yaptığı isimlendirmeye ara nesil, 2. Abdülhamid Dönemi'nin genç edebiyatçıları imlemektedir. İkinci nesille Servet-i Fünuncular arasında bir köprü olarak konumlandırılan ara nesil; bunu sadece kronolojik olarak yapmamış, kendinden önceki neslin edebiyat anlayışının kendinden sonraki nesle intikalini de mümkün kılmıştır. Medeniyet, hak-adalet, hürriyet, vatan gibi toplumsal temalar yerine felsefe, aşk, ölüm gibi bireysel temaları ön plana alan genç edebiyatçılar, dönemin siyasi atmosferi ve duygusal kişilik yapılarıyla ikinci nesilden devraldıkları melankolik tavrı çoğaltmış ve Servet-i Fünûn nesline aktarmışlardır.

Turkish Studies

Ara nesil edebiyat tarihi içerisinde edebi yetenek açısından taşıdığı sınırlılıklarla ikinci nesil ve Servet-i Fünûncuların gölgesinde kalmış, bu nedenle üzerine ayrıntılı çalışmalar yapılmamıştır. Söz konusu ilgisizliğe karşın ara neslin yerli edebiyata katkısı, kendinden önceki ve sonraki nesiller arasında birebir aktarıcılık yapmak olmamıştır. Ara nesil sahip olduğu sorgulayıcılıkla kendisine kadar ki yerli edebi birikim üzerine sorular sormuş ve verdiği cevaplarla eldeki bilginin olgunlaşmasını sağlamıştır. Eleştiri/tenkit türü kullanılarak da yapılan sorgulamalar farklı cevapların verildiği bir tartışma ortamı yaratmış ve bir yandan geleneksel edebi birikim masaya yatırılmış, diğer taraftan Batı edebiyatından aktarılanlar mevcut içerisinde konumlandırılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede eski ve yeni edebiyat ile romantizm ve realizm tartışmalarının ara neslin edebi faaliyetlerine dinamizm kazandırdığı söylenmelidir. Söz konusu tartışmalar, baskın eğilimlerin varlığına karşın ara nesil içerisinde kesin bir sonuca bağlanmamış ve bağlanmadığı oranda da ara nesle çokseslilik ve esneklik kazandırmıştır.

Bu bağlamda ara nesil mensubu olarak Mustafa Reşid ve *Gözyaşları* simgesel bir değere sahiptir. İkinci neslin hem Batılı hem de romantik eğilimlerini ağırlıklı olarak sahiplenen Mustafa Reşid, geçiş döneminin kesinlik taşımayan koşulları içerisinde realizmden de etkilenmiştir. Dönemin siyasi şartlarının ve ikinci nesilden miras alınan edebiyat anlayışının belirleyiciliğiyle eserlerinde genellikle aşk ve kadın temasını işleyen Mustafa Reşid, realizmi savunan Beşir Fuad ile yakın arkadaşlığının sonucu olarak *Gözyaşları*'nda romantik ve realist unsurlara birlikte yer vermiş ve ara nesil içerisinde orijinal bir yer edinmiştir. *Gözyaşları*'nın ardından şiir, hikâye ve romanlarında duygu dozu yüksek romantik bakış açısını kullanmaya devam etmiş olsa da bu eser, hem realizmin ara nesil içerisinde sesini daha fazla duyurmasını sağlamış hem de Servet-i Fünûn Dönemi'nde varlığını korumasına katkıda bulunmuştur. Ara neslin bünyesinde barındırdığı ikiliğin, mensupları tarafından aynı anda muhafaza edilmesine örnek teşkil eden yapısı ise onu fikirsel çoksesliliğin ve esnekliğin somut belgelerinden biri haline getirmiştir. Daha genel bir okumayla ise Mustafa Reşid'in *Gözyaşları*, ara neslin Batı etkisindeki yerli edebiyatın gelişimine sunduğu katkıyı anlamak açısından önem arz eden metinlerden biridir.

Gözyaşları

Mukaddime

Gözyaşı Nedir?

Berrak, râyihatsız,¹ tuzluca bir mâyîdir;² tahminen yüzde doksan dokuzu su ve bâkîsi³ klor sodyum, fosforit sud ve fosforit kils'den⁴ mürekkep⁵ olup bundan başka daha bazı emliha âsârını⁶ ve mikdar-ı cüz'i⁷ eczâ⁸-yı uzvîyeye⁹ hâvidir.¹⁰

“Guded-i dem'iyye”¹¹ bu yaşları niçin ifraz ediyor?¹²

Volter (Voltaire) gözyaşları için “Hüzün ve elemi lisan-ı hâlidir.¹³” demiş.

¹ Kokusuz.

² Sıvı.

³ Kalan kısmı.

⁴ Sönmemiş kireç.

⁵ Birleşik.

⁶ İzler.

⁷ Az miktar

⁸ Eczacılıkta kullanılan çeşitli maddeler.

⁹ Organik.

¹⁰ İçine alan, içinde bulunduran, içeren.

¹¹ Gözyaşı bezleri.

¹² (Vücuttan) Dışarıya atmak.

¹³ Sözle değil hal, tavır ve görünüşle olan ifade, hal dili.

Bu tarif nâkısdır.¹⁴ Zira görülüyor ki gözyaşları sürûrun¹⁵ da lisan-ı hâlidir.

Mamafih daha pek çok şey için gözyaşları dökülüyor.

Mesela tarihlerde mücâhit-i meşhûr Ukbe bin Nâfi'nin râkib¹⁶ olduğu atı bahr-ı muhite¹⁷ sürdüğü zaman:

“İlâhi! Şahidimsin: Pişgâh-ı¹⁸ azîmetime¹⁹ şu ummân²⁰ tesâdüf etmeseydi, ism-i celâlini²¹ daha ileriye götürürdüm!” dediği okunacak veyâhut Endülüs'te Melik Hişâm-ı sâni'nin vekilü's-saltanası bulunan “Muhammed el-Mansur”un bir muharebede bozulmuş olan askerinin önüne yattığı görülecek olsa gözyaşlarının tereşşuh etmemesi²² kâbil²³ olamıyor.²⁴

Velhâsıl dimağın²⁵ her nev'i şiddet-i taharrükünde²⁶ guded-i dem'iyye ifrâzâtını²⁷ tezyîd ederek²⁸ seyelân-ı dümu'²⁹ vâki oluyor.³⁰

Fizyoloji, gözyaşı hakkında henüz son sözünü söylememiş ise de bu mâyiin, gözlerin “medâr-ı ayn³¹”da sühûletle³² dönmesi için şiddet-i lüzumu ve fikdânı³³ halinde birçok emrâz-ı 'ayniyyenin³⁴ zuhur edeceği³⁵ beyn-el-etibbâ³⁶ müttetikün-aleyhdır.³⁷

Bu meseleyi tedkik ederken eyyâm-ı şebâbımda³⁸ döktüğüm gözyaşları hâtırıma geldi. Birkaçını topladım: Şu risalecik³⁹ teşekkül etti.⁴⁰ Neşri⁴¹ için gönülde hâsıl olan⁴² arzuya galebe edemedim.⁴³

¹⁴ Tam olmayan, eksik, noksan.

¹⁵ Sevinç.

¹⁶ Binici.

¹⁷ Okyanus

¹⁸ Ön, huzur.

¹⁹ Gitme, gidiş, yola çıkma.

²⁰ Çok büyük engin deniz, okyanus.

²¹ Cenâb-ı Hakk'ın, ulûhiyete âit sıfatlarının hepsini kendinde toplamış olan en yüce adı olarak bilinen, zâtına delâlet eden, ululuğunu ve kudretini gösteren en büyük ismi olan “Allah” kelimesi, lafza-i celâl, hû.

²² Sızmak, sızıntı yapmak, ufak damlalar hâlinde çıkmak.

²³ Mümkün.

²⁴ Kâbil olamamak: İmkân dâhilinde bulunmamak, mümkün olmamak.

²⁵ Beyin.

²⁶ Hareket etme, kımıldama.

²⁷ Vücuttan dışarı çıkan kan, ter, irin, idrar vb. şeyler, salgılar.

²⁸ Çoğaltmak, arttırmak, ziyâde etmek.

²⁹ Gözyaşlarının akması.

³⁰ Meydana gelmek, vuku bulmak.

³¹ Gözün içinde döneceği yer, göz çukuru.

³² Kolaylık.

³³ Yokluk, bulunmama, eksiklik.

³⁴ Göz hastalıkları.

³⁵ Meydana çıkmak, baş göstermek, görünmek.

³⁶ Doktorlar arasında.

³⁷ Üzerinde ittifak edilen.

³⁸ Gençlik günleri.

³⁹ Küçük kitapçık.

⁴⁰ Meydana gelmek.

⁴¹ Yayım, yayımlama, yayımlanma.

⁴² Husûle gelmek, olmak, meydana çıkmak.

⁴³ Üstün gelmek, üstün olmak, bastırmak.

Gözyaşı kadar küçük, gözyaşı gibi rikkat-engîz⁴⁴ olan bu risalenin mütâlaası⁴⁵ bâis-i⁴⁶ kelâl⁴⁷ olmaz sanırım.

Mustafa Reşid

Gözyaşı Lisanından

Bir müddet ebhâr-ı muhîtenin⁴⁸ mahûf⁴⁹ dalgalarında, cesîm⁵⁰ cereyânlarında, vâsi⁵¹ girdâblarında dolaşım. Nihâyet hatt-ı istivâda⁵² tebahhur ettim.⁵³ Havada bulunan diğer refiklerime⁵⁴ karışım.

Havanın sıklet-i izâfiyyesi⁵⁵ bizimkinden ağır olmak hasebiyle⁵⁶ [ecsâm-ı sâbiha⁵⁷] kanunu iktizâsınca⁵⁸ cû-yı⁵⁹ havada sebâhata⁶⁰ başladık.

Tesâdüf ettiğimiz hava cereyânına tebe'an⁶¹ harekette muztardık.⁶²

Semânın yüksek tabakalarına çıktıkça hararetimiz⁶³ de tedrîcen⁶⁴ tenâkus ederdi.⁶⁵

‘Akıbet-i⁶⁶ tabakât-ı müncevideye⁶⁷ temâs ederek bulut hâlinde tekâsüf eyledik.⁶⁸

Havanın tabakât-ı ulyâsında⁶⁹ hâsıl olan o şiddetli cereyânların tazyikiyle⁷⁰ bir müddet gâyet serî⁷¹ hareketler icrâ ettik.⁷² Şekilden şekle girdik, teşkil⁷³ ettiğimiz fecr⁷⁴ ve şafak levhalarıyla kavs-i kuzahlarla⁷⁵ şâirleri, ressâmları bütün bedâyi'-i⁷⁶ pür-sitâni⁷⁷ hayrân ederdik.

⁴⁴ Merhamet uyandıran, acıklı.

⁴⁵ Etraflıca düşünme, inceleme, tetkik.

⁴⁶ Sebep olan şey, sebep.

⁴⁷ Yorgunluk, bıkkınlık, usanç.

⁴⁸ Okyanuslar.

⁴⁹ Korkunç.

⁵⁰ Büyük.

⁵¹ Geniş.

⁵² Ekvator.

⁵³ Buharlaşmak.

⁵⁴ Arkadaş, yol arkadaşı.

⁵⁵ Yoğunluk.

⁵⁶ Dolayısıyla, -den ötürü, -den dolayı.

⁵⁷ Suda yüzen cisimler.

⁵⁸ Gereğince, gereğine göre, gerektirdiği şekilde.

⁵⁹ Nehir.

⁶⁰ Suda yüzme.

⁶¹ Tâbi olarak, uyarak.

⁶² Mecbur.

⁶³ Isı, sıcaklık.

⁶⁴ Yavaş yavaş.

⁶⁵ Azalmak, eksilmek.

⁶⁶ Son, nihâyet, netice.

⁶⁷ Donmuş.

⁶⁸ Bir araya toplanıp sıklaşmak, yoğunlaşmak.

⁶⁹ Çok yüksek, çok yüce.

⁷⁰ Basınç.

⁷¹ Hızlı.

⁷² Yapmak, uygulamak.

⁷³ Vücûda getirme, meydana getirme, ortaya çıkarma, oluşturma.

⁷⁴ Güneş doğmadan önce ortalığın ağarmaya başladığı vakit, tan vakti.

⁷⁵ Gökkuşağı.

⁷⁶ Yeni, görülmemiş, güzel ve ender şeyler, bedîalar.

⁷⁷ Çok alıcı.

Hayfâ⁷⁸ ki bir gün muvâzene-i⁷⁹ seciyyeyi⁸⁰ gâib ettik:⁸¹ Yere düştük! Derhâl yer bizi yuttu. Zîr-i zemînde⁸² dahi yalnız kalmadık, evvelâ iplik kadar ince bir akıntı hâsıl ettik. Sonra diğeri bir akıntı ile birleştik. Rast geldiğimiz kayaların yarık ve çatlak mahallerinde⁸³ kendimize birtakım girintili çıkıntılı yollar açtık.

Bizden sonra zîr-i zemîne dâhil olan katreler⁸⁴ de bu yollardan bizi takip ederdi.

Bu sûretle taht'el-arz⁸⁵ bir çok seyahatten sonra bir mâniye⁸⁶ müsâdif⁸⁷ olduk ki bizim için buna galebe⁸⁸ muhâlddi.⁸⁹

Durduk; çâre aramaya başladık.

Arkamızdan gelen sular ale'd-devâm⁹⁰ üzerimize dökülür, bizi tazyîk ederdi.

Nihâyet bir yarık ve çatlak bulamadık. Anbean⁹¹ tezâyüd eden tazyîkâtından⁹² kurtulmak için sath-ı arza⁹³ çıktık; bir kaynak teşkil ettik.

Sath-ı arzda biraz yuvarlanır yuvarlanmaz (câzibe⁹⁴) kanunu iktizâsınca merkez-i arza⁹⁵ doğru cezb olunmaya⁹⁶ başladığımızdan en yakın olan sath-ı mâillerden⁹⁷ aşağıya –mümkün olduğu kadar- sür'atle cereyâna mecbûr olduk.

Biraz sonra bir nehirde mansub olduk.⁹⁸ Aks-i⁹⁹ cemâllerini¹⁰⁰ kemâl¹⁰¹ ile temâşâ¹⁰² için sevâhilden¹⁰³ sath-ı âba¹⁰⁴ doğru eğilmiş olan çiçeklerden bûse-çîn¹⁰⁵ olarak, çamaşır yıkayan köylü kızların ayaklarına yüz sürerek yolumda devam ettiğimde yani tekrâren¹⁰⁶ denizlere karışmaya gitmekte iken rüzgâr beni yine toprağa attı.

⁷⁸ Yazık. (hayfa ki)

⁷⁹ Denge.

⁸⁰ Yaratılış, tabiat, tıynet, karakter.

⁸¹ Kaybetmek.

⁸² Yer altı.

⁸³ Yer.

⁸⁴ Damla.

⁸⁵ Yeraltı.

⁸⁶ Engel.

⁸⁷ Rastlayan, tesâdüf eden.

⁸⁸ Üstün gelme.

⁸⁹ Olması, gerçekleşmesi, yapılması mümkün olmayan, imkânsız.

⁹⁰ Sürekli.

⁹¹ Gittikçe, gitgide, zaman ilerledikçe.

⁹² Tazyikler.

⁹³ Yeryüzü.

⁹⁴ Bir cismin diğeri bir cismi kendine doğru çekme kuvveti, çekim.

⁹⁵ Dünyânın merkezi.

⁹⁶ Kendine çekilmek.

⁹⁷ Eğik düzlem.

⁹⁸ Dikilmek, konmak.

⁹⁹ Ses ve ışık dalgalarının bir cisme çarpıp geri dönmesi ve bunun sonucunda duyulan ses, görülen ışık, yankı, yansı.

¹⁰⁰ Güzellik.

¹⁰¹ Bir şeyin tam ve noksatsız dereceye erişmiş olması durumu, mükemmellik, tamlık.

¹⁰² Bakıp seyretme, zevkle, hayranlıkla seyretme, izleme.

¹⁰³ Kıyılar, sâhiller.

¹⁰⁴ Su yüzeyi.

¹⁰⁵ Öpücük alan, öpücük toplayan.

¹⁰⁶ Defalarca.

Bu defa dahi zîr-i zemîne girdim. Fakat evvelki gibi uzun uzadıya seyahat edemedim; biraz gider gitmez bir ağaç köküne tesâdüf ettim. Bu kök beni mas ederek¹⁰⁷ sâkına¹⁰⁸ îsâl eyledi.¹⁰⁹ Sâkdan dahi bir küreye dâhil oldum.

Bir yıldız kadar bedâyi' ve acâyibi¹¹⁰ hâvi¹¹¹ bulunan o küre Newton'a [câzibe] kanunlarını göstermiş olan kılavuzun¹¹² familyasındandı...¹¹³Mini mini bir elmaydı!

Bir gün bir köylü kız bu elmayı kopardı. Yedi! Binaenaleyh¹¹⁴ daha garip bir âleme duhûl ettim.¹¹⁵ O âlemde de bir sûret-i 'acîbiyed¹¹⁶, (keylûs¹¹⁷) haline gelen mevâd¹¹⁸ meyânında¹¹⁹ kana karıştım. Deverâna¹²⁰ başladım. Nihayet bu (guded-i dem'iyye)ye îsâl olundum.

Efsûs¹²¹ ki guded-i dem'iyye dahi dimağdan telgrafla aldığı şiddetli emirler üzerine beni tarda¹²² mecbur oldu. İşte yine buhara munkalip¹²³ olarak semâya suûd ediyordum.¹²⁴

Bakalım deverân daha ne hale koyacak!

-1-

İlk Gözyaşı

Bir yaz... Civarındaki o güzel ormanın bittiği o latifü'l-manzar¹²⁵ denizin başladığı noktada bulunan yalılarının birinde ikamet ediyorduk.

Ben o zaman henüz sekiz yaşında bulunduğum için hiçbir yerde ârâm edemezdim,¹²⁶ gâh¹²⁷ deniz kenarında gezer, gâh ormanda geşt ü güzâr ederdim.

Bu seyahat-i mütemediyede¹²⁸ komşumuzun kızı da bana refâkat ederdi.¹²⁹

Benden pek de büyük olmayan bu kızcağız kenarında gezdiğimiz deryânın renginden güzel, saatlerce bakıp bakıp da hayran olduğumuz semânın manzarasından latif¹³⁰ mâî¹³¹ göze mâlikti.¹³²

¹⁰⁷ Emerek çekmek, emmek, soğurmak.

¹⁰⁸ Sap.

¹⁰⁹ Ulaştırarak, ulaştırılmak, eriştirmek.

¹¹⁰ Garip, tuhaf, alışılanın dışında, değişik.

¹¹¹ İçine alan, içinde bulunduran, içeren.

¹¹² Kılavuz.

¹¹³ Aile.

¹¹⁴ Bundan dolayı, bunun üzerine.

¹¹⁵ Girmek, dâhil olmak.

¹¹⁶ Acayip?

¹¹⁷ Hazmedilmiş besinlerin ince bağırsaklardaki, lenf suyu ile yağ zerrecilerinin karışımından ibâret olan emilmeye hazır sütümsü durumu, kilüs.

¹¹⁸ Elle tutulup gözle görülebilen, uzayda yer kaplayan, bölünebilen, ağırlığı olan nesnelere, maddelere, cisimlere.

¹¹⁹ Ara, mâbeyn.

¹²⁰ Dönme, dönüp dolaşma, dolaşım, cevelân.

¹²¹ Yazık, eyvah.

¹²² Sürme, uzaklaştırma.

¹²³ Başka bir duruma veya şekle girmiş, dönüşmüş, değişmiş, inkılâp etmiş.

¹²⁴ Yükselme, yukarıya çıkmak, yükselmek, yücelmek.

¹²⁵ Manzarası güzel.

¹²⁶ Durmak, dinlenmek.

¹²⁷ Bazen.

¹²⁸ Sürüp giden seyahat, aralıksız gezinti.

¹²⁹ Birinin berâberinde olmak, arkadaşlık etmek.

¹³⁰ Zevk ve ruh okşayıcı ince bir güzelliğe sâhip olan, hoş.

¹³¹ Mavi.

¹³² Sahip.

Ormanda gördüğümüz açık kestaneler rengindeki saçlarının uzunluğu yalnız o yaşta bulunan kızlara değil daha büyüklerine bile gıpta-resân¹³³ olurdu.

Bazı günler balık tutmakla meşgul olurduk; oltamıza -ekseriya-¹³⁴ mini mini balıklar tutulurdu. Lâkin kendimiz gibi pek küçük olan bu mahlûkatı¹³⁵ öldürmeye kıyamazdık; âzâd ederdik.¹³⁶

Bazen de ormanın en güzel noktasında bulunan mandıraya kadar giderdik. Çobanlara para verip taze süt, taze peynir alırdık. Bunları çobanların pişirdiği çavdar etmeği¹³⁷ ile yerdik.

Hânelerimizde tekellüflerle,¹³⁸ itinâlarla¹³⁹ pişirilen yemekler lezzetçe bu taamlara¹⁴⁰ muâdil¹⁴¹ olamazdı.

Karnımızı doyurduktan sonra çobanlara rica edip kaval çaldırırđık. Âdî¹⁴² bir odun parçasından yapılmış olan kavalın sedâsı bize -şehirde işittiğimiz o mükellef âlât-ı mûsikiyenin¹⁴³ musanna'¹⁴⁴ negamâtından¹⁴⁵ ziyade- hoş gelirdi. Aldığımız müsaâde¹⁴⁶ üzerine en güzel kuzuları okşardık.

Mandıra ikametgâhımıza yarım saat uzaktaydı. Onun için giderken de yorulurduk; yorgunluk almak için ya bir çay kenarında yâhut büyük bir meşe ağacının sâye-i safâ-medârında¹⁴⁷ saatlerce otururduk.

Bu tevakkuf¹⁴⁸ esnâsında ekseriyâ kuşlarla cuybâr¹⁴⁹ (ninni) söyleyerek bizi uyuturdu.

Ah! O uykular ne kadar tatlıydı!

§

O yazı hep bu sûrette geçirdik.

Eylül içinde bir gün yine gezmeye götürmek üzere hânesine gitmiştim. O gece ansızın hastalandığımı haber verdiler.

Ertesi gün yine gidip sordum. Hastalığının kesb-i şiddet ettiğini¹⁵⁰ söylediler.

Üçüncü gün ise vefat etti!

Cenazesini kabristana kadar takip ettim. Tabutu üstüne mezarcının ilk attığı topraklara benim de gözyaşlarım karıştı.

¹³³ Gıpta uyandıran.

¹³⁴ Çok defa, çok zaman, çoğunlukla, umûmiyetle, ekseriyetle, ekseri.

¹³⁵ Yaratılmış olan şeyler, bütün yaratıklar, mahlûklar.

¹³⁶ Şerbest bırakmak.

¹³⁷ Ekmek.

¹³⁸ Güçlüğe, zahmetli bir işe katlanma.

¹³⁹ Bir şeyin istenildiği gibi olması için gereken dikkati gösterme, dikkat, özen.

¹⁴⁰ Yemek, aş.

¹⁴¹ Denk, eşit, müsâvî.

¹⁴² Alelaide.

¹⁴³ Musiki aletleri.

¹⁴⁴ Sanatkar elinden çıkmış, sanatlı.

¹⁴⁵ Nağmeler, ezgiler.

¹⁴⁶ İzin.

¹⁴⁷ Eğlenmeye, sefaya yardımcı olan gölge.

¹⁴⁸ Bekleme, durma.

¹⁴⁹ Nehir.

¹⁵⁰ Şiddeti artmak, şiddet kazanmak.

Ah! O gözyaşları ne kadar acıydı!

-2-

Bahar içinde bir gece Çamlıca(yı) geziyordum. Semâ sâf olduğu için hava serindi. Kamer, mâiye mâil¹⁵¹ bir ziyâ ile zemini tenvîr ediyordu.¹⁵² Etrafta birkaç bülbül sedâsından başka hiçbir ses işitilmiyordu.

Manzaranın tesiriyle tatlı bir tahayyüle¹⁵³ dalmış olduğum halde geze geze bir köşkün önüne vâsıl oldum¹⁵⁴ ki şekl-i dilrübâsı¹⁵⁵ nazarıdikkatimi¹⁵⁶ celbeyledi.¹⁵⁷ Durdum, temâşâya başladım. Köşkün boyası gül renginde olduğundan ziyâ-yı kamer¹⁵⁸ içinde temâşâsına doyulmaz bir manzara teşkîl etmişti.

Gözlerim bu manzarayı temâşâ ile meşgul iken öyle bir levha-yı bedî'aya¹⁵⁹ musâdif oldu¹⁶⁰ ki bir müddet kendimden geçerek başka bir âlemde bulunuyorum zannetmeye başladım!

Ah! Ressamları, şâirleri çıldırtacak derecede latîf olan o levha hâlâ gözümün önündedir:

Güneşin kamere nâzır¹⁶¹ bir penceresinde on altı on yedi yaşında bir melek-simâ¹⁶² başını sağ koluna dayamış olduğu halde uyumuş kalmıştı.

Şafak bulutları içinde uyuyan bir melek de ancak bu kadar dilnişin¹⁶³ bir levha teşkîl edebilirdi.

Câme-hâb-ı harîr¹⁶⁴ dirseklerine kadar düşmüş olduğundan beyaz kollarının ziyâ-yı kamer içinde kesbettiği¹⁶⁵ reng-i latîf¹⁶⁶ gözlerimi kamaştırdı.

Hafif hafif vezân olan¹⁶⁷ nesîm-i muattar¹⁶⁸ kızın perişân¹⁶⁹ saçlarını ara sıra yüzüne oturtuyor fakat pek çok dayanamayıp yine açıyordu.

Bu levhayı saatlerce temâşâ ettim. Nihâyet kız uyandı; pencereyi kapadı; gözden nihân oldu!¹⁷⁰

Ben ise bir hayli müddet gözlerimi o mâhpeykerin¹⁷¹ ufûl etdiği¹⁷² noktadan ayırmadım.

¹⁵¹ Benzer.

¹⁵² Aydınlatmak.

¹⁵³ Hayalde canlandırma.

¹⁵⁴ Ulaşmak.

¹⁵⁵ Gönül kapan, herkesi kendine bağlayan, âşık olunan (güzel).

¹⁵⁶ Dikkatli bakış.

¹⁵⁷ Kendine doğru çekmek, üzerine çekmek.

¹⁵⁸ Ay ışığı.

¹⁵⁹ Güzel tablo.

¹⁶⁰ Tesadüf etmek.

¹⁶¹ Bakan.

¹⁶² Melek yüzü.

¹⁶³ Gönülde yer tutan, çok hoş giden, latif.

¹⁶⁴ İpekten yapılmış yatak.

¹⁶⁵ Kazanmak, edinmek.

¹⁶⁶ Hoş renk.

¹⁶⁷ Esmek.

¹⁶⁸ Güzel kokulu, ıtırılı rüzgar.

¹⁶⁹ Dağınık.

¹⁷⁰ Görünmez olmak, gizlenmek.

¹⁷¹ Ay yüzü.

¹⁷² Gözden kaybolmak.

Ertesi gece yine o köşkün önünden geçtim. Kız yine o penceredeydi. Fakat bu defa uyumuyordu; şarkı söylüyordu.

Beni görünce şarkıyı kesti. Bilmem nasıl oldu da penceresinin altından geçerken nâ-tamâm¹⁷³ olan şarkının bâkiyesini¹⁷⁴ terennüme¹⁷⁵ cesâret ettim!

Bu küstahlığa cür'etden¹⁷⁶ sonra köşkün önünden geçemeyip diğer bir tarîk¹⁷⁷ ile ikametgâhıma avdet eyledim.¹⁷⁸ Ama şiddet-i iştiyâk¹⁷⁹ yigirmi¹⁸⁰ dört saat sonra beni yine köşkün önüne sevk etti. Kız beni uzaktan tanıdı, bir tavr-ı mütehevvirâne¹⁸¹ ile kalkıp pencereyi kapadı, gitti. Kabahatimi bildiğim için bu cezaya tahammül ettim. Lâkin o gece hiç uyuyamadım.

Ertesi gün bir harem ağası bana şu mektubu getirdi:

“Efendi!

Sizi pek iyi tanırım. Bundan bir ay evvel bir mesirede¹⁸² size musâdif olmuşum. Hâliniz nazarıdikkatimi celbetti. O günden beri tahkîk-i ahvalinizle¹⁸³ meşgul oldum. Netice-i tahkîkatıma¹⁸⁴ nazaran¹⁸⁵ sizi terbiyeli, dûrendiş¹⁸⁶ zannediyordum.

Fakat dün geceki hareketiniz aksini ispat etti. Teessüf ederim!¹⁸⁷

O hareketinizden maksat ne olsa gerek? Benden ne istiyorsunuz? Gece yaruları pencereimin altında niçin dolaşıyorsunuz? Terbiyeli, dûrendiş adamlara yakışmayan böyle bir harekete sizi sevkeden ne gibi bir hâldir?

Köşkümüzün, husûsen¹⁸⁸ penceremin önünde gezindiğinizi ya hariçten yâhut dairemizden bir görececek olursa halimiz neye varır?

Rica ederim, bu gibi hareketlerinize nihâyet veriniz. Artık bu köşkümüzün önünden geçmeyeceğinizi vaad ediyorsunuz, değil mi?

İmza

...

Harem ağası mektubun cevabını istediğinden bu satırları yazıp verdim:

“Hanımefendi!

¹⁷³ Tamamlanmamış, yarım kalmış.

¹⁷⁴ Geri kalan.

¹⁷⁵ Nağme ile söyleme, güzel ve tatlı bir sesle hafif hafif şarkı söyleme.

¹⁷⁶ Çekinmeden ortaya atılma, cesâret, atılganlık.

¹⁷⁷ Yol.

¹⁷⁸ Dönmek.

¹⁷⁹ Özleme şiddeti.

¹⁸⁰ Yirmi.

¹⁸¹ Kızgın bir şekilde, öfkeli bir tavrıla.

¹⁸² Gezilip dolaşılacak yer, gezinti yeri.

¹⁸³ Hallerin soruşturulması, durumun araştırılması.

¹⁸⁴ Soruşturma neticesi.

¹⁸⁵ Göre, bakılırsa.

¹⁸⁶ İleriye düşünen, uzağı gören, her işin sonunu ölçüp biçen, tedbirli (kimse), müdebbir.

¹⁸⁷ Üzülme, esef etmek.

¹⁸⁸ Özellikle.

Sualleriniz beni itirâf-ı aşka¹⁸⁹ mecbur ediyor. Afv¹⁹⁰ niyâz ederim.¹⁹¹ Kader beni köşkünüzün önüne kadar sevketti; sizi nurlar içinde uyurken bana gösterdi. Hüsnünüze¹⁹² meftûn oldum!¹⁹³

Dün gece ettiğim küstahlığı afv buyurunuz. Zîra o dakikada kendime mâlik değildim.

Mektubunuzun nihâyetinde artık köşkünüzün önünden geçmemek için benden vaad istiyorsunuz.

Teessüf ederim ki bunu vaad edemeyeceğim. Bundan sonra sizi görmeyince ben nasıl yaşayabilirim? Meleğim! Ricâ ederim, beni böyle cehennemî¹⁹⁴ azablara¹⁹⁵ mahkûm etmeyiniz!

Bu ricâyı tekrar için şu varak-pâre¹⁹⁶ size birkaç damla gözyaşı götürüyor.

Okkalarla mürekkep sarf etsem yine bunların bir daneciği¹⁹⁷ kadar tasvîr-i ıztırabıma¹⁹⁸ muktedir olamayacağımdan¹⁹⁹ bu bâbda²⁰⁰ başka söz söylemeyi abes²⁰¹ adderim.²⁰²

Ah! Bu gözyaşlarını ayaklarınızın üstüne dökmeye fırsât-yâb²⁰³ olsaydım ne kadar bahtiyar olurdu!²⁰⁴

Ertesi gün o harem ağası bir mektup daha getirdi. Derûnunda²⁰⁵ şu satırlar muharrerdi:²⁰⁶

“Efendi!

Ketmedemem²⁰⁷ ki size acıyorum. Lâkin siz de bana acıyınız da köşkümüzün önünden geçmeyiniz. Zîra bu hareketiniz ikimiz için de pek vahim neticeler intâç edebilir.²⁰⁸

İşte size bir tasvir... Beni görmek isteğiniz zaman buna bakınız.

Siz bahtiyarsınız çünkü istediğiniz anda sevdiğinizin –hiç olmazsa- tasvirini görebileceksiniz. Ben ise... Sizin kadar da bahtiyar değilim!”

Cevabım:

“Melek!

Beni sevinç ile çıldırtacaksın; bu ne kadar inâyet!²⁰⁹

¹⁸⁹ Aşk itirafı.

¹⁹⁰ Af.

¹⁹¹ Bir dileğin yerine getirilmesi için yalvarmak, yakarmak, ricâ etmek.

¹⁹² Güzellik.

¹⁹³ Büyülenmişçesine tutkun olmak, tutulmak.

¹⁹⁴ Cehenneme lâyıık.

¹⁹⁵ Pişmanlık, çâresizlik, korku vb. durumların verdiği sıkıntı, işkence, keder.

¹⁹⁶ Ufak tezkere, pusula.

¹⁹⁷ Tanecik.

¹⁹⁸ İstırap tasviri, acıyı anlatma.

¹⁹⁹ Bir işi yapmaya veya yaptırmaya gücü yetmek.

²⁰⁰ Husus, mesele, konu.

²⁰¹ Boş, anlamsız.

²⁰² Saymak, kabul etmek.

²⁰³ Fırsat bulan, fırsat elde eden.

²⁰⁴ Mutlu olmak.

²⁰⁵ İç.

²⁰⁶ Yazılı, yazılmış, tahrir edilmiş.

²⁰⁷ Saklamak, gizli tutmak.

²⁰⁸ Sonuçlandırmak.

²⁰⁹ Lutuf, ihsan, iyilik.

Anladım, güzelim anladım, sen de beni seviyorsun.

Sev, meleğim, sev! Zîra ben seni –nev’i beşer²¹⁰ için ne kadar sevebilmek mümkün ise o kadar- seviyorum.

Fotoğrafını îade ediyorum. Çünkü beynimdeki hayâlin o kadar mülevven,²¹¹ o kadar aslına muvâfıkdır ki fotoğraf onun yanında pek nâkıs kalıyor.

Fermân²¹² ki inkıyâden²¹³ artık köşkün önünden geçmeyeceğim. Lâkin yine tekrar ederim ki bundan sonra seni görmeyince yaşayamam. Onun için başka bir yer tayin buyurunuz da ara sıra –velev²¹⁴ ki uzaktan olsun- seni görmek üzere oraya gideyim.”

Bu mektubun cevabını alamadım. Dört gün bekledim. Nihayet me’yus oldum;²¹⁵ herçibâdâbâd²¹⁶ diyerek köşkün önünden geçmeye karar verdim. Yola revân oldum.²¹⁷

Biraz gider gitmez lalaya²¹⁸ rast geldim. Dedi ki:

-Ben de sizi görmeye gidiyordum.

-Teşekkür ederim; niçin?

-Bu gece saat altıda (...) sokağında beni beklemenizi rica için.

-Baş üstüne!

-Fakat mutlaka...

-Mutlaka!... Saat altıda.

Bunun üzerine lala geriye döndü. Ben de ikametgâhıma avdet ettim. Ancak bu davete bir sebep bulamadım.

§

Vakt-i muayyende²¹⁹ lalanın dediği yere gittim. Kendisi henüz gelmemiştir. Bir köşeye çekildim; intizâra²²⁰ başladım.

O gece pek ziyâde karanlıktı. Bu zulmete²²¹ mahûf bir sükût inzımâm etmişti.²²²

Beş altı dakika kadar tevakkuftan sonra uzaktan bir ayak sesi işitmeye başladım.

Ağyardan²²³ biri olabilmek ihtimaline mebnî²²⁴ derhal orada bulunan ağaçlardan birinin arkasına saklandım.

Biraz sonra gelen adamın lala olduğunu tanıdım. Meydana çıktım. Dedi ki:

²¹⁰ İnsanlar, insan türü.

²¹¹ Renkli, renk renk.

²¹² Emir, buyruk.

²¹³ Boyun eğerek, itâat ederek.

²¹⁴ Olsa da, isterse, ise de, ise bile.

²¹⁵ Ümitsiz, karamsar bir duruma düşmek, üzülmek.

²¹⁶ Ne olursa olsun.

²¹⁷ Yola revan olmak: Gitmeye başlamak, yola koyulmak.

²¹⁸ Eskiden büyük âilelerde bir çocuğun bakımı, eğitim ve terbiyesiyle meşgul olan erkek terbiyecisi.

²¹⁹ Kararlaştırılmış vakitte.

²²⁰ Bekleme.

²²¹ Karanlık.

²²² Üstüne eklemek, ilâve etmek, katılmak.

²²³ Gayrılar, başkaları.

²²⁴ Binaen.

-Sen misin?

-Evet, bendeniz...

-Beni takip et!

Kemâl-i helecânım²²⁵ hasebiyle nereye gideceğimizi suâle kendimde mecâl hissedemediğim için hemen lalayı takibe başladım.

Esnâ-yı râhde²²⁶ ne o bir şey söyledi, ne de ben bir şey sorabildim.

Birçok sokak dolaştık. Nihâyet küçük bir kapının önünde tevakkuf ettik. Bu kapıdan da büyük bir bağçeye²²⁷ girdik.

Beş on adım kadar gittikten sonra lala kulağıma dedi ki:

-Şu salkım söğüdün altına git. Küçük hanım oradadır. Seni bekliyor. Sakın yüksek sesle konuşmayınız. Sonra hepimiz mahvoluruz.

Ben titreyerek ilerledim.

Filhakika²²⁸ kız oradaydı. Beni görünce ayağa kalkıp mini mini elini dest-i râ'şe-dârıma²²⁹ teslim etti. Birkaç dakika kadar mebhût²³⁰ kaldık. Yalnız ben o güzel ellerin üstüne birkaç damla gözyaşı dökmek suretiyle kemâl-i sürûrumu²³¹ tefhîm ettim.²³²

Nihâyet bu sükûtu kız ihlâl ederek²³³ dedi ki:

-Sizi bu suretle kabulüme taaccüp ettiniz.²³⁴

Zîra hâl bunu icap etti. Başka bir saatte, başka bir yerde mülâkatımız²³⁵ muhâldir. İşte bunu arz için sizi davet ettim. Bu mülâkat sizce o kadar zahmete değerse üç dört gecede bir tekrar olunabilir.

-Sizi görebilmek için o kadar zahmeti ihtiyâra²³⁶ değil fedâ-yı câna²³⁷ müheyyâyım.²³⁸

-Pek âlâ. Görüşebileceğimiz geceleri bildiririm.

-Teşekkür ederim... Ah! Seni ne kadar seviyorum bilsen!...

-Ne kadar?.

-Çıldırısıya!... Ya sen?

-Ben mi?... Biliyorsun...

-Ah sen bir meleksin.

§

²²⁵ Yürek çarpıntısının büyüklüğü, tamamı.

²²⁶ Yol esnası.

²²⁷ Bahçe.

²²⁸ Gerçekten, hakikatte, doğrusu.

²²⁹ Titreyen el.

²³⁰ Şaşmış, şaşırılmış, hayrette kalmış, şaşkın, hayran.

²³¹ Sevinç.

²³² Bildirmek, anlatmak.

²³³ Bozmak.

²³⁴ Şaşmak.

²³⁵ Bir yerde buluşmak sûretiyle karşılıklı konuşma, görüşme.

²³⁶ Seçme, intihap etme, tercih etme.

²³⁷ Canını feda etme.

²³⁸ Hazır, âmâd.

Bu mülâkat iki saat kadar devam etti.

Karanlık bir mertebede idi ki güç hâl ile²³⁹ yekdiğerimizi²⁴⁰ seçebiliyorduk.

Sesimizi kimse işitmesin diye birbirimizin kulağına söylüyorduk. Ah! O mükâleme²⁴¹ ne kadar tatlıydı!

Altında oturduğumuz o güzel ağaç da bizi setr²⁴² için dallarını biraz daha aşağıya sarkıtmıştı!

Karanlıkta bir salkım söğüdün teşkil ettiği manzaranın letâfetini²⁴³ kemâl ile tasvire ne kalem muktedir olabilir, ne fırça!

Vuslat²⁴⁴ demleri²⁴⁵ ne tiz²⁴⁶ geçer! Ben her ne kadar:

“Ey çarh²⁴⁷ tevakkuf et zaman ver

Ey sâat-i sa‘d²⁴⁸ aman aman ver²⁴⁹

Bir kâm alayım şu baht-ı nevden²⁵⁰

Bu leyl-i neşât-ı tîz-revden²⁵¹

Bahtsız bu cihânda var hayli

Mevt²⁵² onlara tatlı bir temenni

Bu zümreye devrin eyle tahsis²⁵³

İhlâk²⁵⁴ ile dertten eyle tahlîs²⁵⁵

Mesudları eylegil ferâmuş²⁵⁶

Bu demdeki ayşdır²⁵⁷ onlara nûş²⁵⁸”

diye feryat ettimse de felek yine istediği gibi devretti²⁵⁹!

“Beyhude taleb-i aman zamanda

Kail²⁶⁰ mi vefâ o bîâmânda²⁶¹”

Nihayet ayrıldık. Ayrılırken gözlerimizden sızan yaşlar birbirine karıştı.

Ah, o gözyaşları ne kadar tatlıydı!..

²³⁹ Büyük güçlüklerle, zorlukla, güç belâ.

²⁴⁰ Birbiri.

²⁴¹ Karşılıklı konuşma, söyleşme.

²⁴² Gizleme, örtme, kapama.

²⁴³ Hoşluk, güzellik.

²⁴⁴ Kavuşma.

²⁴⁵ An.

²⁴⁶ Çabuk, seri, tez.

²⁴⁷ Felek.

²⁴⁸ Kutluluk, bahtiyarlık saati.

²⁴⁹ Bağışlamak, affetmek, insaf etmek.

²⁵⁰ Yeni talih.

²⁵¹ Çabuk yürüyüslü sevinç gecesi.

²⁵² Ölüm.

²⁵³ (Tahsis eylemek) (Bir şeyi bir kimse veya yer için) Ayırma.

²⁵⁴ Helâk etme, yok etme, öldürme.

²⁵⁵ (Tahlis eylemek) Kurtarmak, kurtarılmak.

²⁵⁶ Unutma, hatırdan çıkarma.

²⁵⁷ Hayâtın zevkini çıkarma, yiyip içme, zevk u safâ.

²⁵⁸ İçme, içiş.

²⁵⁹ Dönmek.

²⁶⁰ Râzı olmuş, boyun eğmiş.

²⁶¹ Amansız, aman vermeyen, insafsız, merhametsiz.

-3-

Faslı-ı hazânın²⁶² bir sabah kasvet-engîzinde²⁶³ sevdiğimle beraber... Vadisinden geçen nehrin sâhil-i garbîsini²⁶⁴ takip ediyorduk.

Yapraklar dökülüyor, kuşlar hazin hazin²⁶⁵ ötüyordu.

Suya düşen yaprakların, çiçeklerin kimisi batarak, kimisi yüzerek sath-ı âbda hazin bir manzara teşkîl ediyor; çıplak ağaçların eşkâl-i mün'akisesi²⁶⁶ de bu manzaranın hüznünü arttırıyordu.

Sevdiğim bir aralık başını omzuma vaz ederek²⁶⁷ dedi ki:

-Yarın bu güzel şehri terk ediyoruz. Bir daha avdet edip etmeyeceğimiz meçhuldür. Beni ve bâhusus²⁶⁸ buralarda geçirdiğimiz eyyâm-ı mesudeyi²⁶⁹ ferâmuş etmezsiniz, değil mi?

-Yarın gidiyor musunuz?

-Evet

-Ah, ben ne kadar bedbahtım.²⁷⁰

-Ya ben?...

İkimiz de ağlamaya başladık.

O esnâda etrafımızdaki dağlardan yuvarlanan bir bulut bizi ihâtâ etti.

Bu bulut içinde yekdiğerimizi derâğuş etmiş²⁷¹ olduğumuz halde gözyaşlarımız birbirine karıştı.

Ah, o gözyaşları ne kadar acıydı!...

Birkaç Damla Daha

Şitânın²⁷² gayet soğuk ve muzlim²⁷³ bir gecesinde ateşten, ziyâdan hâlî²⁷⁴ bir kulübe derûnunda bir çocuk dünyaya gelir. Ağlar!

Yine o sâatte mermerden yapılmış âlî²⁷⁵ bir binanın hamam derecesinde ısıtılmış, her birinin bedeli birkaç yüz fakire aylarca nafaka olacak avizelerle tenvîr edilmiş bir odasında bir çocuk doğar; o da ağlar!

O gözyaşları, ne kadar ibret-âmizdir.²⁷⁶

§

²⁶² Sonbahar mevsimi.

²⁶³ Kasvet verici, iç sıkıntısı veren.

²⁶⁴ Garba âit olan, garpla ilgili, batı tarafında bulunan.

²⁶⁵ Hüzünlü hüzünlü.

²⁶⁶ Parlak bir cisme vurup yansıyan, yansımış (ışık, şekil vb.) şekiller.

²⁶⁷ Koymak.

²⁶⁸ Özellikle.

²⁶⁹ Mesut günler.

²⁷⁰ Tâlihi kötü olan, bahtsız, tâlihsiz (kimse).

²⁷¹ Kucaklamak.

²⁷² Kış.

²⁷³ Karanlık.

²⁷⁴ Boş.

²⁷⁵ Yüksek, yüce, büyük, ulu.

²⁷⁶ Ders verici, ibret veren.

Yüklendiği senelerin sıkleti²⁷⁷ hasebiyle arzın câzibe-i şedîdesine²⁷⁸ mukâvemet edemeyerek²⁷⁹ beli bükülmüş bir pîr-i zebun,²⁸⁰ meyâne-i mekâbirde²⁸¹ mini mini bir mezarın üzerinde –biraz daha eğilip- girye-nisâr²⁸² olur.

Yine o kabristanda bir civan-ı kavi²⁸³ rengârenk ezhâr²⁸⁴ ile müzeyyen olan²⁸⁵ bir kadın mezarını derâguş eder, renk ve boylarını o kadının cism-i latîfînden²⁸⁶ müntakîl²⁸⁷ zannettiği çiçekleri öper, koklar, gözyaşlarıyla sular.

O gözyaşları ne kadar rikkat-engîzdir.²⁸⁸

§

Kenâr-ı cûybârında güzel bir çoban kaval çalar; omzuna yaslanmış olan yârî²⁸⁹ ara sıra sirişk-sefâ²⁹⁰ döker. Yahut kız şarkı söyler; çoban ağlar.

O gözyaşları ne kadar neşe-verdir!²⁹¹

§

Bir müteverrim²⁹² kız hâl-i ihtizarında,²⁹³ cenazesinin gelinlik esvabıyla defnolunmasını²⁹⁴ vasiyet ederken guded-i dem'iyye sızakalan bir katrecik,²⁹⁵ hâzân-dide²⁹⁶ bir beyaz gül yaprağına dönmüş olan ruhsarına²⁹⁷ dökülür. O katre ne kadar hüzn-âverdir.²⁹⁸

SON

²⁷⁷ Ağırılık.

²⁷⁸ Şiddetli çekim.

²⁷⁹ Dayanmak.

²⁸⁰ Güçsüz, zayıf, âciz ihtiyar.

²⁸¹ Mezarlıkların arası, ortası.

²⁸² Göz yaşı saçan.

²⁸³ Güçlü, kuvvetli genç.

²⁸⁴ Çiçekler.

²⁸⁵ Süslenmek.

²⁸⁶ Beş duyu ile kavranamayan melek, cin vb. şeyler.

²⁸⁷ Bir yerden başka bir yere göçen, nakleden.

²⁸⁸ Merhamet uyandıran, acıklı.

²⁸⁹ Sevgili.

²⁹⁰ Sevinç gözyaşı.

²⁹¹ Neşeli.

²⁹² Veremli.

²⁹³ Can çekişme hali.

²⁹⁴ (Ölü için) Gömülmek.

²⁹⁵ Damlacık.

²⁹⁶ Sonbahar görmüş, solmuş, sararmış.

²⁹⁷ Yanak, yüz.

²⁹⁸ Hüzün veren, hüznlendiren.

KAYNAKÇA

- Akyüz, K. (2013). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri: 1860-1923*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Ali Kemal. (2004). *Ömrüm*, (Haz. M. Kayahan Özgül), Ankara: Hece Yayınları.
- Andı, M. F. (1995). *Ara Nesil Şairi Mehmet Celal: Hayatı-Görüşleri-Şiiri*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ayverdi, İlhan-Topaloğlu, Ahmet (2007), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Beşir Fuad. (1989). "Gözyaşlarına Takriz", *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi V*, (Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Zeynep Kerman), İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 109-110.
- Beşir Fuad. (1999). "Ağla Hey Gözlerim Ağla", *Şiir ve Hakikat*, (Haz. Handan İnci), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 327-333.
- Beşir Fuad. (2011). *Victor Hugo: Yaşamöyküsü*, (Çev. Kemal Bek), İstanbul: Özgür Yayınları.
- Fazlı Necip. (1303). "Mustafa Reşid'e Mektup", *Nihal*, C: 1, 108-110.
- Fildiş, B. (2017) "Bir Osmanlı Aydını Olarak Beşir Fuad", *Celal Bayar Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 15, S: 1, 555-584.
- Gariper, C. (2013). "Türk Edebiyatında Ara Nesil Edebi Devresi", *Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış: Yeni Türk Edebiyatı*, (Ed. M. Kayahan Özgül), C: 2, Ankara: Kurgan Edebiyat, 101-148.
- Gariper, C. (2014). "Geçiş Dönemi: Ara Nesil", *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı: 1839-2000*, (Ed. Ramazan Korkmaz), Ankara: Grafiker Yayınları, 113-130.
- Kaplan, M. (1970). *Nesillerin Ruhü*, İstanbul: Hareket Yayınları.
- Kaplan, M. (2011). *Tevfik Fikret: Devir-Şahsiyet-Eser*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Menemenli-zâde Mehmet Tahir (1999). "Victor Hugo", *Şiir ve Hakikat: Yazılar ve Tartışmalar*, (Haz. Handan İnci), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Muallim Naci, Beşir Fuad. (2012). *İntikad*, (Haz. Ahmet Ağır), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Namık Kemal. (1993). "Lîsan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir", *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II: 1865-1876*, (Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil), İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 183-192.
- Okay, O. (1989). "Tanzimat ve Edebiyatı", *Türkiye Günlüğü Aylık Fikir ve Kültür Dergisi*, S: 8, 18-26.
- Okay, O. (2004). "Edebiyatımızın Batılılaşması Yahut Yenileşmesi", *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri: Tarih-Antoloji-Ansiklopedi*, C:8, İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayıncılık, 301-315.
- Okay, O. (2011). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okay, O. (2012). *Beşir Fuad: İlk Türk Pozitivisti ve Naturalisti*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özarlan, E. (1994). *Ara Nesil Edebiyatçısı ve Gazetecisi Mustafa Reşid Bey: Hayatı ve Eserleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

-
- Özarslan, E. (1996). "Edebiyatta Nesil Mes'elesi ve Ara Nesil", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, S: 4, 187-200.
- Recai-zâde Ekrem. (1999) "Gözyaşlarına Takriz", *Şiir ve Hakikat*, (Haz. Handan İnci), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Süleyman Nazif, "Mustafa Reşid Bey'e Dair", *Âti*, 19 Temmuz 1919, İstanbul.
- "Şüpheli Bir Ölüm", *Kurun*, 7 Eylül 1936, İstanbul.
- Tanpınar, A. H. (2012). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (Der. Abdullah Uçman), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2008). *Kırk Yıl*, İstanbul: Özgür Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2011). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner), İstanbul: İletişim Yayınları.